

POSTAVENÍ ROMŮ U NÁS V OBDOBÍ OD PRVNÍ POLOVINY XVI. STOLETÍ AŽ DO POČÁTKU DRUHÉ POLOVINY XVIII. STOLETÍ

Přes všechny aspekty pozitivního vývoje Romů v předcházejícím období od doby habsburské počínají vládní orgány proti Romům zakročovat. Pohnutky k tomu byly několikéré: především vláda Ferdinandova pozorovala, že stále přibývajících romské houfy z jihovýchodní Evropy rozmnožují počet „tuláků, povalečů a škůdců veřejné bezpečnosti,“¹⁾ kteří za dlouhohletých vnitřních rozbrojů a v důsledku politických a národnostních změn sběhli ze svých trvalých sídlišť a potulující se bez zaměstnání od dědiny k dědině stávají se obtížným společenským břemenem. Kromě toho Romové, přicházející z Podunají a Balkánu, fyzicky i mentálně odlišní, upadli záhy v podezření, že jsou ve výzvědných službách Turecka.²⁾

Toto nařčení bylo neoprávněně právě tak jako obviňování ze soustavného paličství. Snad tu a tam způsobili Romové nějaký zmatek a občas zapříčinili v lesích a na pokraji měst požár, který se při tehdejších nedostatku bezpečnostních opatření mohl značně rozšířit. A bezpečyby stejně jako do nedávna se dopouštěli drobných krádeží a jiných přečinů a přestupků, jež souvisely s jejich kočovným způsobem života. S tímto kočovným způsobem života nemohli již děle čelit tlaku feudální hierarchie, která opírajíc se o církev počala pronásledovat ty, kteří zanášeli do feudální společnosti jevy, jež jí škodily a rozkládaly (toulavost, hadačství, dobrodružné kousky — zárodky divadelních vystupování, pozůstatky hinduismu a pověřivost aj.).

To vše i vzhledem k politickým změnám, které se v polovině XVI. stol. projevíly i ostrými zákony, jimiž byli od sklonku XV. století, ale zejména od počátku XVI. století stěhání v západní Evropě,³⁾ kde je prohlášili za psance a kde pojem Cikán splýval s pojmy Tatar a pohan. První nám známé veřejné zákroky proti Romům v našich zemích byly provedeny na Moravě roku 1538.⁴⁾ V březnu toho roku usnesl se sněm brněnský, že Cikáni mají být ze země vypovězeni a toto usnesení mělo být v městech i městečkách vyvoláváno zvláštním poslem. Podobná sněmovní usnesení vyšla na Moravě několikrát i v pozdějších letech.⁵⁾

V Čechách je nejstarší známý doklad o úředním zákroku proti Romům z roku 1545. Je to královský list adresovaný dne 31. srpna hejtmanu Slánského kraje Volfovi Slavatovi z Martinic; panovník vyslovuje podiv nad tím, že přý se ve Slánském kraji zdržuje nemalý počet Cikánů, kteří prohlašují, že mají od německého císaře i od českého krále privilegia na svobodný pobyt v zemi. Ferdinand I. proto příkazuje panu Volfovi z Martinic, „aby Cikánům všechny listy kteréžkoli mají odňal a zároveň aby dal osm předních osob z těch Cikánův s jejich správěmi zatknouti a odeslati na Pražský hrad.“⁶⁾

Není vyloučeno, že se tito Romové odvolávali na nějaký opis známého ochranného listu, který jejich předkům daroval německý císař a český král Zikmund. O tomto listu se zmiňuje i Münster, který se s nimi setkal u Heidelbergu. Jak je patrné, šlo v tomto případě především o zadržení těch, kteří se dovolávali ochrany německého císaře a českého krále.⁷⁾

O dvě léta později příkazuje král vratislavskému biskupovi, aby dal Cikány ze Slezska vyhostit a jejich předáky pochytat a odeslat do Prahy.⁸⁾ Roku 1548 stejně jako předtím — jak jsme již uvedli — se usnesl říšský sněm v Augšpurku na hrozném pronásledování Cikánů.

„Kdo Cikána zabije, z žádného mordu vinen býti nemá, poněvadž Cikáni jsou „kundšoftýři, špehyři a zrádci, kteří země křesťanské Turku a jiným nepřátelům prozrazují.“^{8a)} Patrně pod dojmem tohoto přísného usnesení vydal Ferdinand I. roku 1549 nové mandáty proti Cikánům. První z nich je datován dnem 6. června a příkazuje, aby Cikáni „nikdež trpíni nebyli, nýbrž z země se vybral.“⁹⁾ Druhý mandát ze dne 5. prosince 1549 je zvlášť pozoruhodný, neboť dokazuje, že se u nás zaujímalo vůči Cikánům daleko lidštější stanovisko, než to činily soudobé vládnoucí kruhy ostatních západoevropských zemí. Doslovný text tohoto mandátu zní:

„Ferdinand I. z Boží milosti římský, uherský, český etc. král, infant v Hispanii, arcikníže rakouské a markrabě moravské etc. urozeným, skutečným, slovným, opatrným pánuom rytířom vladýkám a městóm, i jiným všem obyvatelóm a poddaným našim ze všech stavův Českého královstvie věrným milým milost naši královskú a všeko dobré vzkazujem. Věrní milí, jakož jsme časuv předešlých nejednou skrze mandáty naše zapovědít ráčili, aby Cikáni nikde na žádném místě trpíni nebyli, i věděti Vám dáváme, že jedouc my sem z Táboru k Jindřichovu Hradci, ráčili jsme v Soběslavi i jinde po vesnicích nemálo Cikánův viděti, a bezpochyby že jich i na jiných místech ještě více jest; kdež nechcíc my těch lidí Cikánů, jakž i předešle, v království tomto trpěti, vám všem vuobec i jednomu každému zvlášť poroučíme přísně prikazujíc,

abyste nikdež na panství a zboží ani v městech, městečkách a vesnicích našich žádných Cikánů netrpěli, než kdežkolivěk postižení budou, je z jednoho místa a od jedné vesnice k druhé provázeti dali, by až ven z království vytráhli a nikdež, aby děle než přes noc neleželi, a k tomu jakéž by braně neb ručnice při sobě měli, ty jim bráti kázali; avšak na zdraví aby se jim neškodilo. I znajíc jistou vůli naši býti, tak se jakž o Vás nepochybujem, zachovejte, jináčé nikoli nečiníte. Dáno v Jindřichově Hradci v neděli po sv. Lucii léta etc. XLIX. a království našich Římského devatenáctého a jiných čtyřmécitného.“¹⁰⁾

K roku 1551 máme opětovně další zprávu, jež svědčí o tom, že u nás hledali Romové útočiště i v době jejich nejrutnějšího pronásledování jak v západoevropských zemích, tak i v Nizozemí a ve Skandinávii.¹¹⁾ Téhož roku 7. února píše z příkazu paní Anny z Rožmberka Adam Sudek z Dlouhé kancléři na Krumlově panu Václavu Albínovi z Helfenburku:

„Panu Vojířovi a Vám oznamuji, že Cikáni sou z Rakous a odevšad vyhnáni a sem na panství utíkají, praví, že od kohos z Krumlova pasporty a list fedrovni mají, a leží jich něco okolo Planých Horních a poddaným nemalú škodu dělají, ježto paní Její M. to i mně s podivěním jest, že se takoví lidé na panství trpí na škodu poddaných a přes rozkaz krále J.M. a poručenie pána z Sternberka; za to Vás sám prosím, že se k tomu přičimíte, aby ti lotři na panství pánuův z Rožmberka trpíni a fedrováni nebyli.“¹²⁾

O tři léta později vydává pan Vilém z Rožmberka nařízení, aby „Cikáni trpíni a přechovávaní na panství nebyli.“¹³⁾ Že byli Romové vyhnáni také z Horních Rakous, svědčí znovu opakované nařízení z let 1554–1559, v němž se praví, že „nadále si stěžujeme na potulující Cikány, kteří lidi oklamávají, okrádají, hádají, zlé skutky kouzelnictví provozují a často tureckými špióny jsou.“¹⁴⁾

Také v Polsku se přikročilo k pronásledování Romů. Ferdinand I. poslal zprávu do Polska týkající se jednotného postupu proti Romům s tím, aby i odtud byli vyhnáni. Načež kancléř Ocieski, „w pro memoria“ oznámil do Vídně roku 1551, že jsou v Polsku připraveni k přísným opatřením a zákrokům proti Romům, jestliž budou také z Čech vyhnáni.¹⁵⁾ Prvním úředním zákrokem proti Romům v Polsku je statut Zikmunda Augusta z roku 1557, v němž tento panovník nařizuje, aby: „Cygani або ludzie nie maja bydz do niey przyjmowani z zemie wywolani y na potym nie maja bydz do niey przyjmowani.“¹⁶⁾

Ačkoliv Ferdinandův mandát z roku 1549 výslovně přikazoval, aby se Cikánům na těle neublížovalo, přece počaly podřízené orgány napodobovat i u nás při pronásledování Romů cizí vzory, takže panovník byl nucen roku

1556 vydat nový mandát, jímž přikazuje, aby Cikáni, zvláště pak ženy a děti nebyli ihned topeni anebo jiným způsobem zabíjeni, nýbrž aby byli bráni k pracím jako trestanci anebo aby jich bylo užíváno jiným způsobem.¹⁷⁾

Roku 1560 znovu přikazuje Ferdinand I. slezským stavům, aby „netrpěli ve Slezsku žádných Cikánů.“¹⁸⁾ Tímto příkazem končí první etapa perzekuce Romů alespoň v Čechách a ve Slezsku. Přece se však zdá, že po opadnutí první vlny pronásledování staly se Čechy a vůbec české země aspoň na krátkou dobu do konce XVI. věku jakýmsi průchozím domem pro ty potulné skupiny Romů, které byly vyháněny ze sousedních zemí, z Rakouska, Německa a částečně i pro skupiny, jež přicházely do Čech z Podunají, zejména z Uher.

Zde v Čechách Romové nacházeli, tak jako v předcházejícím období, útočiště a obživu a z nich hlavně ti, kteří se zabývali různými řemesly. Nasvědčuje tomu i činnost Romů v Jindřichově Hradci v roce 1575, i když se domníváme, že tu jde o domácí české Romy. V manuále z téhož roku čteme zajímavou zprávu o obchodním podnikání Romů. Ve zprávě se hovoří, že „obchodní Cikáni prodávali židovi Markovi pátere.“¹⁹⁾ S největší pravděpodobností šlo v tomto případě o výrobu a prodej malých, plochých bronzových misek, jejichž název byl odvozen od latinského „pater noster.“ Těchto misek se užívalo a ještě dodnes užívá při bohoslužebních obřadech v katolických kostelích. Ovšem jejich dnešní název bývá obecně precizován jako „pateny.“ V této souvislosti si položíme otázku, odkud brali Romové suroviny pro svoji výrobu?

Odpověď je jednoznačná, Romové nacházeli suroviny, a to cín a měď v západočeské oblasti, do které zasahovala ložiska a naleziště rud až z Německa. Jiným nalezištěm byla zejména oblast Krušnohoří (u Božího Daru aj.), kde se získávala měď z červených krystalokových rud, které v malých pecích tavili a pak mísením cínu a mědi v určitém poměru získávali bronz. Tyto a podobné staré výrobní techniky byly u Romů, kteří se zabývali kovolictvím, poměrně rozšířeny. Nejznámější jejich naleziště mědi a cínu byla v Sedmihradsku a v Banátu, kde se také Romové nejvíce exponovali jako výborní kotláři, kováři, taviči a slévači i jako zbrojíři.

Ovšem do Čech se dostávaly i skupiny vyslovně povalečské a škodlivé (zejména z Německa a Rakouska), které se jevily jako skutečné společenské zlo. Musíme mít však na paměti, že tyto skupiny, postihované perzekucí v západoevropských zemích, byly vyháněny také z Polska a od nás a nemohly tedy v tak těžkých podmínkách žít normálním klidným způsobem života. Nemajíce nikde odpočinku a útočiště, snadno vzrůstala u nich i jakási obranná

reakce. Tím nechceme a nemůžeme schvalovat přestupky a přečiny, jichž se dopouštěli potulní Cikáni. Zdá se však, že mnohdy jejich přečiny a přestupky byly neúměrně zveličovány, jak to dokládá i zpráva z roku 1578.

Kutnohorskí hejtmani vystrašení vším, co tehdy připomínalo turecké nájedy a paličské hordy, psali spěšně 15. července 1578 hejtmánům kraje kolínského následující zprávu:

„Vaši opatrnost tajna učiními nemůžeme, že věřejšího dne správa jest nás i také některá zločinná vyznání od práva města Holomúce došla, z nichž pokudž by tak v pravdě bylo, se vyrozumívá, kterak by nemalej počet cikánův a jiných zhoubcův zemských a zhařův do některých míst a krajův v Království polském a Markrabství moravském a snad i jinde se nacházel, a ti, najati jsouce pálením, vohněm, loupeží, mordy a jinak lidem znamenitě škody činili tak, že netoliko vesnice, ale i městečka i města, chodě v rotách, k skáze přivozují, a čím dále vždy blíže k nám do Království českého přibližovati by se chtěli. A protož aby mohlo zlé předjíti a před takovými neslechetnými lidmi s pomocí Pána Boha našeho časné a náležitě opatřeno býti, vědouce o tom, nepochybujem, že při tom bedlivost zachovati i také, vidělo-li by se vaši opatrnosti, okolním pánům sousedům to v známost uvéstí ráčíte, čehož jsme před vaši opatrností z lásky dle dobrého přátelství tajiti nemohli.“²⁰⁾

Zatímco v Uhrách, v Sedmíhradsku a v balkánských zemích dosáhli Romové velmi dobrého sociálního postavení v důsledku rozvoje romského kovářství, kotlářství a výroby zbraní, o čemž svědčí i fakt, že v Sedmíhradsku roku 1557 a 1558 Romové odvádějí i daně,²¹⁾ potulovalo se po Čechách nemálo kejklřů a povaleců, kteří s českými Romy neměli nic společného. Pochopitelně časté vyhánění a pronásledování těchto toulavých Cikánů vyvolávalo u nich i zřetelnou obranu, ba snad i nenávisť vůči onomu kraji, který je již jednou potrestal. Tak například začátkem dubna roku 1588 byl na panství v Brandýse nad Labem zadržen větší houfec Romů, vytlačенých k nám z Německa. Jejich jména Hans von Frankeland a Hendrych von Harz jakož i Křištof Hirschorn dokazují, že jde o německé Cikány, kteří se snažili vyrovnat se všelijakým dobrodruhům i pokud jde o šlechtické tituly. Po vyslyšení na útrpném právu byli „nejpřednější principálové těch Cikánů“ pro spáchané loupeže popraveni. „Martin Moravec pak skrze něhož ta nešlechtnost najevo vyšla,“²²⁾ a také „pachole a ženy cikánských hejtmanů“ byli na věčné časy z království Českého vypovězeni.

Z počátku druhé poloviny XVI. století máme také zprávu o udatnosti a hrdinství Romů na východním Slovensku. V době bojů Jana Zápolského

s Ferdinandem se odehrála přímo epická, pro Romy velmi závažná událost, která všla i do jejich historie. Stalo se to v době, kdy probíhal zápas o obsazení uherského trůnu, v němž se šlechta roztoustpila na dvě soupeřící skupiny. Jedna hájila kandidaturu nejmocnějšího uherského velmože charvátského původu Jana Zápolského a druhá Ferdinanda Habsburského. Zápas Ferdinandových žoldněrských vojsk se Zápolského hajduky — zběhy z území obsazeného Turky — se odehrával většinou na území Slovenska. Byla zpustošena města Levoča i Košice. Uherský stát se rozdělil v polovině XVI. století na tři nezávislé části: habsburské Uhry, které se rozprostíraly na Slovensku a v části Zadunajska, dále na oblast obsazenou Turky, (tj. tzv. budínský pašalík) a konečně Sedmíhradské knížectví. Za těchto rozbrojů Jana Zápolského bylo mnoho uherských pánů prohlášeno za odbojníky, mezi něž patřil také pán hradu a pevnosti Velká Ida (Nagy-Ida) u Košic. Franz von Perényi, který roku 1557 slíbil Romům, že když ubrání pevnost proti císařským vojskům (které tvořilo 8.000 pěších, 600 těžkých oděnců a rovněž tolik husarů pod velením generála Wolfganga Buchheima a Marcela Ditricha) pak hrad i s celým panstvím jim připadne do vlastnictví.

Obléhatelé se prý o dobytí hradu pokoušeli marně, po každém útoku se museli vracet. Udatně bojovali muži, ženy i starci, jeden útok se valil za druhým, avšak bezvýsledně. Již se zdálo, že obléhatelé od dobytí hradu upustili, když najednou vyšla na hradby jedna z žen a počala vítězoslavně křičet za utíkájícími obléhately: „Utíkáte! Avšak kdybyste věděli, že již nemáme prachu ani chleba, neutíkáli byste!“ Obléhatelé slyšící toto oslavování předčasného vítězství a zároveň doznání, že jsou obhájeci pevnosti na konci se svými silami, vrátili se a všechny Romy do jednoho pobili.²³⁾

Z epizody vyplývá, že když šlo o půdu a střechu nad hlavou, kdy skutečně šlo tedy o nejvlastnější romské zájmy, podstatné pro vytváření vlastního svěbytného života, bojovali Romové udatně a svorně jeden vedle druhého. Tento přesvědčivý důkaz o schopnostech Romů je zároveň i odpovědí na všechna ta neopodstatněná tvrzení, že Romové nemají statečného ducha. Událost ve Velké Idě všla do dějin Romů jako projev hrdinství a slávy. Od té doby se datuje i vznik tzv. Románo roviben — romského pláče, vyjádřeného v nesčetných variacích smutných, táhlých písní, připomínajících nešťastně prohranou bitvu.²⁴⁾

Ze sklonku XVI. století máme opět několik zpráv o Romech v Čechách i na Moravě. Roku 1584 za vlády císaře Rudolfa II. došlo k uzavření příměří s Turky u Budína. Císařské poselstvo vedené hrabětem z Lichtenštejnu a jinými pány

zřejmě nelíbě neslo skutečnost, že v čele tureckého poselstva kráčeli právě tři cikánští hudebníci. Jan Kocín z Kocinětu a Daniel Adam z Veleslavína popisují tuto neslavnou událost v českém překladu Lewenklovovy kroniky takto: „Nejprve šli napřed skrze veliké množství lidu, kterýž se tam ze všech stran zběhl, tři Cingáni aneb Cikáni, mnozí je za Egyptské a jiní za Arabské mají, po Turecku odří. Prostřední mezi ním hrál na loutnu, kteráž však větší byla nežli obyčejná loutna; jiní dva hráli na své malé housle, však ostrým a velmi nelibým zvukem a vedle toho barbarským hlasem zpívali, co sultánové osmanští vyřídili. V kteréžto písni všechny je pořád jednoho po druhém jmenovali a vychvalovali, vyčítajíce jejich ryfířské skutky a činy až do přítomného sultána Murata toho jména třetího.“²⁵ Odtud se mělo za to, že Romové jsou špióni a zrádci, kteří křesťany Turkům zrazují. Feudální kruhy tedy nemohly se smířit se stavem, který přece souvisel se životem Romů v okupovaných zemích, ať to bylo v Sedmíhradsku, v Uhrách nebo v Charvátsku a vůbec na celém Balkáně. Romové museli tak jako jiní jim sloužit a vykonávat pro ně i některé řemeslné práce, jak se dozvídáme ze zprávy z roku 1565.

Téhož roku totiž museli romští kováři a zbrojíři vyrábět pro Turky, obléhající město Krupa, koule do kanonů.²⁶ Vozili prý železo až z Banja Luky (patrně železnou rudu), z kterého vyráběli lité železné koule do kanonů, Romové vyráběli také kamenné koule potažené olovem.²⁷ I toto se však stalo argumentem a lze říci, že dosti vážným, k pronásledování Romů.

Roku 1584 zašli u nás Novojičínští tak daleko, že se rozhodli k vystěhování Romů. Naložili Cikány na vozy a vyvezli je až za zemské hranice; žádali pak, aby jim „náklad a outrata byla navrácena z prostředků zemského sněmu.“²⁸ Že se u nás Romové v té době chovali pokojně, to nám dokládá také zpráva z kroniky Mikuláše Dačického z Heslova. K roku 1607 poznamenává Dačický z Heslova, že toho léta sedlecký opat Valentin Šembek jich na osmdesát pohostil. „I běželi tam lidé od Kutné Hory — praví Dačický — i odjinud na lelky (divadla a pověrečné hádání), zvláště ženské jako opice. Večer horší kněžní na kázáních svých žehrali hodně.“²⁹

Z počátku XVII. století se nám dostává zpráva o Romech tentokrát ze severních Čech. Do Děčína roku 1601 přitáhla poměrně početná skupina s 81 muži, v jejímž čele stál plukovník Jiří Malešický.³⁰ Podle této zprávy, kterou uvádí Karl von Weber, skupina měla namířeno do Saska. Pravděpodobně zde pobývala u příležitosti odbývání křtu cikánského dítěte, jemuž za kmotry byli hrabě Jiří z Guttenštejnu, paní hraběnka Anna Kinská a mladá paní Magdalena Kanitz Pata. Weber mylně spojuje plukovníka pana Malešického s Cikány.

Ten však neměl s nimi nic společného, bezpochyby doprovázel paní hraběnku Kinskou z Duchcova.

Také do Rakovníka přišli Romové v početné skupině a celkem s dobrými úmysly nezavdat přičinu k špatné pověsti, která i beztak vlivem neustálého potulování zejména těch skupin, které přicházely z Německa nebo z Rakouska, byla špatná. Proto byli Romové zvláště ve dvacátých letech XVII. století opatrní, jak ukazuje i listina, jež jim byla vydána rychtářem města Rakovníka: „My rychtář JMC. atd. známo činíme, že ukazatel tohoto listu jménem Jan Kašpar a vůdce cikánského lidu obojího pohlaví, s jiným povolením našim se dostavše k městu našemu, pokojně se jest chovali, aniž jaká stížnost na ně od sousedů přišla. Což že tak jest pečet městskou menší na potvrzení toho přitisknouti jsme dali.“³¹

Na Moravě, patrně pod dojmem nebezpečí tureckých nájezdů a obav z toho, co připomínalo jakousi sběr a chasu shluklou z různých národů, odhodlal se Karel starší ze Zerotína jako hejtman moravský k vydání obsáhlého patentu proti Cikánům dne 29. ledna 1610. Hejtman v něm napomíná stavy, „aby dle dřívějších usnesení sněmovních a dle vzoru předků svých ani netrpěli na statcích svých Cikánů, v nichž jest mnoho sběře z různých národů, ani jim nedovoľovali průchodu na statky cizí. Objevili-li by se ve větším množství, aby proti byl svolán do pole třeba celý kraj.“³²

Ponekud jiný pohled na Romy nacházíme u uherského palatina hraběte Jiřího Thurza na Slovensku. Na Slovensku i jinde v Uhrách žili Romové spořádaným způsobem života. Nebylo tedy důvodu, aby je feudální vrchnosti pronásledovaly, což slouží ke cti nejen Uherského království, ale i dalších zemí Balkánu. V těchto zemích jsou historicky doloženy tři skupiny Romů: usedlí, polousedlí a potulní. Zde tedy byli Romové mnohem více sžití s domácími prostředím než v Čechách a na Moravě. Tyto země byly totiž pod habsburskou nadvládou v mnoha směrech vystaveny přímému centralizačnímu úsilí habsburské dynastie. K tomu přistupovala další okolnost důležitá pro postavení Romů zde a na Slovensku, totiž ta, že neexistovaly přísně vymezené hranice mezi českými zeměmi a zeměmi německými pod vládou císaře. Potulní Cikáni se tedy mohli volně pohybovat z německých zemí do Čech a naopak, kdežto do Uher, které byly zčásti okupovány Turky, se již dostat nemohli. To se stalo příčinou, že vývoj Romů u nás šel odlišnou cestou.

Svobodný list palatina Uher Jiřího Thurzy ze dne 7. února 1616 je pozoruhodný tím, že dokazuje jeho upřímnou snahu pomoci při usazování potulných skupin. Jak vysvětluje z tohoto listu, Thurzo se s neskrývanou lítostí pozastavuje nad osudem

těchto Romů a praví, že i „ptáci mají svá hnízda. lišky i vlčice mají své skrýše, tak jako lvi a medvědi i jakýkoli živočišné mají svá obydlí, avšak vskutku bídný lid Egyptský, který Cikáni sluje, v bídě a nevědomosti žije... Ačkoli vůbec nevědomí a ukrutní jejich Faraonové tyranští slábnou, vyzádují staré jejich instituce a zvyklosti a mravy na polích a loukách, zvláště ve městech pod stany žít. Útrapám a krutosti navykají spolu staří, mladí, děti i nemluvnata, jako přival chladný leží a jako stará zřícenina všechno snáší a vydrží; nemaje žádné země, žádné vsi a neznaje žádného zákona, ruční kovářskou práci se živí, kovářinou, měchy, kladivem a kleštěmi se zaměstnávají. Jejich živobytí a oděv jsou žalostné, ačkoliv svůj pobyt a nezbytnou výživu nabývají nejen v zemi maďarské, ale po všech částech světa; procestují po moři, po zemi, po skalách, po ohni bloudí, ubohosti a pobíhání si zvykají; protože kmenově požívají milosrdenství a veškerou podporu a vážnost, žádám a přěji si, aby tento někdy národ Egyptský v právu a moci byl; ustanovuji za vůdce Františka vojvodu Cikánů a pod jeho vedením zřizují družinu cikánů, zároveň spolu se svobodným služebnictvem, čeledí, kovářinami, měchy, kladivem a kleštěmi, jedni jako druží, aby svobodně se mohli usadit v zemi v předměstích a zabývali se svým uměleckým kovářským řemeslem, zvyklým životem rozumovým se vystříhali a varovali proti všem násilnostem, pročež je tímto chráním a hájím.“³³⁾ Dáno v Bytči dne 7. února léta Páně roku 1616.“

Od této doby a snad i dříve vznikaly na území Slovenska celé osady kovářské, založené na určitých prvcích samosprávy, v jejichž čele stál volený vojvoda, jakýsi náčelník, který nejenže obstarával nebo zprostředkoval styk romských kovářů s vrchností, ale byl současně podřízen i svému vyššímu vojvodovi.

Prameny udávají, že celé kraje, kupříkladu spišský, zemplínský, hontský i abovský byly tímto způsobem osídleny romskými kovářskými řemeslníky. Jejich vojvodský úřad neboli vojvodská instituce, již mnozí charakterizovali jako vlastní politické zřízení, rozeznával nejvyšší, nižší a vyšší vojvody. Formálně se mohl se svojí střížností dovolat spravedlnosti řadový Rom přes tyto své vojvody, tedy hierarchickým postupem od nejnižšího vojvody až u samého palatina Uher. Nemáme však dostatečných zpráv o tom, zdali vůbec Rom se někdy mohl spravedlnosti dovolat, když víme, jakým způsobem feudálové nakládali s poddaným lidem.

Po vnější stránce bylo možné poznat romského vojvodu podle „hazuky“, na které nosil velký stříbrný řetěz a stříbrné „gombíky“ často velké jako vejce. Jeho vajdovskou čili rychtářskou vážnost zdůrazňovaly též stříbrem vykláda-

ný čagan a stříbrné poháry.³⁴⁾ Stalo-li se, že vojvoda zemřel, byl na jeho místo zvolen jiný. Jak udává Antal Szirmay, těchto voleb cikánských vojvodů bylo v letech 1630–1634 i pozdějších letech několik.

V Čechách máme opět zprávu o Romech až z roku 1627. Toho roku přišli Cikáni do Domažlic; chtěli tu nocovat a konšelé jim to dovolili. Lidem z váčku peníze čarodějně vyluzovali, zahrady plundrovali, proto všechna obec souhlasila, aby „na budoucí časy věčně nemají býti do města přijímáni.“³⁵⁾ V době třicetileté války se zřejmě nevěnovalo Romům tolik pozornosti jako za častí mírových. Jednak proto, že válčící země neměly na ně čas, jednak proto, že mírumilovní Romové se vyhýbali válkám, ve kterých oběti přinášel vždy jen drobný lid. Války jim byly naprosto vzdálené, ačkoli i z této doby občas proskakují zprávy o účasti Romů ve vojsku. Podle zprávy, kterou uvádí V. W. Tomek, měl prý hrabě Albrecht z Valdštejna najímat do své žoldnářské armády také Cikány. V roce 1626 se prý ve válce s Dánskem sešel lid rozmanitých národů a jazyků: Čechové, Polané, Němci, též Vlachové a Španělé a též Cikáni bez rozdílu.³⁶⁾ Thomasius je sám na vlastní oči viděl v Německu ve pfuňšském regimentu a také Švédové jich měli v roce 1644 celý prapor.³⁷⁾

Ale od roku 1645 jsou i v českých zemích Cikáni hubeni jako divoká zvěř. Předcházela tomu řada faktorů, jež přiměla císařské úřady k vynesení tak přísných opatření. Zejména po třicetileté válce se rozmnožily řady všelijakých dobrodruhů a loupežníků na silnicích a s nimi i stále přibývalo potulných Cikánů. Porážkou Turků u Vídně roku 1683 uvolnily se však veškeré síly pro zajišťování domácí bezpečnosti.

Je zajímavé, že císař Leopold I. požádal člena Nejvyššího apelačního soudu generála Weingartena roku 1692 o podrobnou zprávu o Cikánech. Weingarten ve své zprávě uvádí všechny důvody k perzekuci Cikánů, vypočítává všechny jejich nečnosti a negativní vlastnosti, přičemž také zdůvodňuje zprávu ostrými zákony, jimiž byli Romové prohlášeni v Německu za psance již v XVI. století. Pro nás je však důležité jeho hodnocení českých Romů, jež se zásadně liší od stanoviska císařských úřadů.

Ve zprávě se o nich píše: „Pokud se týče především jejich víry, jejich skutků a činů ve zdejším Českém království, pak by byli dobřími katolíky, mají také katolickými kněžími oddané ženy a je třeba odlišovat mezi těmito ve vnější zemi a v Jeho Mil. dědičných zemi se nacházejících německých Cikánů.“

Všeobecná honba na Cikány nastala ode dne 11. července roku 1697, kdy byli císařským reskriptem prohlášeni za psance a tím postaveni mimo zákon,

takže každý mohl cikána mužského pohlaví bez trestu zastřelit, oběsit nebo jinak připravit o život. Ženám a cikánským dětem měly být nosy a uši uřezávány a takto zohavení mrzáci násilně přes hranice vypuzeni.⁴⁰ Zatímco ostatní svět se probouzel z mrákot středověku, sahala habsburská vláda k barbarským činům proti lidskosti. Jestliže se jí nepodařilo naráz Cikány zlikvidovat, přistoupila počátkem XVIII. století k jejich soustavnému zabíjení.⁴¹

Tak například již roku 1702 byla dopadena skupina Cikánů v Hradci Králové, kde byl veden s příslušníky této skupiny výslech podle hrdelního práva. Z výpovědí starého Cikána Farkaše vyplývá, že se skupina zabývala kovářstvím, nikde však se neprojevovala asociálními činy, takže výslech tentokrát neměl smutný výsledek. Cikáni byli z města vypovězeni.⁴²

O čtyři léta později posílá Nejvyšší apelační soud ortel nad Romy do města Stříbra, z něhož zde vyjímáme: „Jménem a na místě prezident, viceprezident rady měvše tu od práva města Stříbra těch na poručení královských hejtmánův kraje plzenského, pro potulování se v tomto Království českém proti mnohonásobným největším dotčené JMC. nejmilost. patentům a v kraji vyhlášených ostrým záповědím při též právě vězením zjištěných cikánův jmenovitě Jana Hynka Václava Vencla, Váška Formánka a France Ferdinanda se tejkající odeslanou žádost a hrdelní otázku svým bedlivém a pilném povážení na ni toto naučení dávají a z práva nacházejí, že nadjmenovaní Cikáni Jan Hynek, Vencel Václav, Vašek Formánek a Franc Ferdinand pro takové přecínění své jiným ku příkladu a ostatním k ostrachu, sobě pak zasloužilé pokutě u přítomnosti svých žen a dětí, provazem na hrdle trestání, ženy pak jich s metlou na pranyři celou hodinu státi, též po přecínění jim práva městs.P. (§) 30.⁴³ daní od sebe přisežnýho hrdelního reverzu, že se nad žádným mstíti nebudou, též pod hrdla ztracením více do tohoto Království českého se navrátiti nechtějí a nenavrtějí, metlamí mrskané a na věčnost býti mají, jako se i túto vypoovídají.“⁴⁴

Z právního hlediska podléhali Romové v první polovině XVIII. století v zásadě řádu hrdelního práva vydaného císařem Josefem I. roku 1707 pro Čechy a Slezsko. Jeho zásady spočívaly v podstatě v dřívějších nařízeních Obnoveného zřízení zemského a práv městských. Byla zde také ustanovení o tulácích, jejich vykazání ze země, v případě návratu hrozilo se prohlášením za psance a trestem smrti.

V době profireformace a počátku absolutismu se feudální soudy v perzekuci Romů opíraly o starší soubor práv městských, který vydal staroměstský písař Pavel Kristián z Koldína roku 1579. V něm pod § 30 nacházíme ustanovení: „Navrtějí-li se vypovězený z města opět do něho, ať hrdla ztracením pro-

padá.“⁴⁵ Nutno poznamenat, že toto ustanovení platilo všeobecně, tedy pro každého, kdo se po vypovězení z města opět vrátil. Pro poddané romské řemeslníky na panství české i moravské šlechty byly uplatňovány právní zásady jako u převážné většiny poddaných, tedy žádné výjimky ze stávajících feudálních práv.

Toto nemělo ve středověku v Evropě obdoby. Byla to skutečně doba nejprudší perzekuce, kterou můžeme bezpochyby charakterizovat jako dobu temna. I k ostatnímu znevolněnému lidu, na jehož bedra těžce doléhalo právě v této době utužování nevolnictví, zvyšování robot, přísný zákaz stěhování, jakož i germanizace, byl poměr Habsburků negativní. Romové měli tedy téměř shodný úděl s českým drobným lidem, ba dá se říci, že ještě horší, neboť v jejich případě šlo o přímé fyzické vyhlazování.

Na nesmyslný a násilnický charakter feudálního soudnictví ukazují i otázky, jež byly kladeny každému vyslýchanému Romovi hrdelními písaři a soudními úředníky. Zajímavě dokládají antipatie a feudální mašinerii uměle vyvolávanou nenávisť vůči Romům. Jen dokreslují celkovou situaci, ve které se nacházeli naši předkové. V knihách ortelů a naučení čteme:

- „Pověz tehdy, odkud posledněkrát jsi do Čech přišel?
- V kterém kraji jsi se nejdříve zdržoval?
- Jaká jest byla příčina, že tebe tam trpěli? Kam jsi potom dále šel, kdy to bylo a co tebe potkalo, pověz všechno okolostojitně?
- Nejní možná, aby vás žádný z tolika lidí přesporních nebyl napomenul, aby jste se tohoto království vystříhali? An každý vám o exekutích s jinými Cikány předsevzatých pověděl a taky mnoho žen a nezletilých mezi sebou máte, kteří s uřezanými ušima též cikánskou záповěď oznámili?
- Nejní též možná, aby jste mezi sebou mnoho zlého nespáchali, kteří jako hovada bez pořádku, bez studu a bez všech poctivých prostředků žíví jste, vše, co mezi vama zle číní?
- Máme toho zprávu, že v Uhrích jsi byl, pověz, co jsi tam dělal?
- Víme, že Cikáni vyslaní jsou lesy páliu v Čechách, pověz tehdy pamatující na smrt, kterou nyní postoupíš, pravdu, kde jsi ty anebo jiní a kdo zapálil?
- Víme též, že čarama a pověrami se živíte a že se tu, kde vy oheň děláte, nezapálí? Pověz tehdy, jak to děláte?
- I tím oumyslem nás spravují Cikáni, že kníže z Rottsdalů neb Lichtenštejnů jim ve všem nápomocen jest, sami tehdy od sebe ten zahálčivý život jste si vyvolili?

– Když ale skutečně vyvedeni a před šibenici státi budou, tu se každý jen in generalibus táže a odpověď jich zaznamená.“⁴⁶⁾

Z uvedených otázek můžeme tedy poznat, jak velký strach měli feudálové z Romů, co všechno jim kladli za vinu a jak byli bázlivi vůči pověrám a čarování. Přitom však sami v skrytu věřili v kouzlo a pravdivost hádání z ruky. Věřili tedy i v jakousi tajemnou moc Romů nad ohněm.

V čem vlastně spočívala jejich tajemství nad ohněm? Romové obvykle dostávali noclehy ve stodolách nebo v kůlnách, kde byla uložena sláma a seno, velmi snadno ohni podléhající. Aby se však nezavdala příčina k ohni, Romové ve stodole třeba uprostřed odhrabali slámu až na zem, pak postavili své zvláštní píčky a ohniště, dokola obklopené chránicími plechy, takže oheň byť byl rozdělán ve stodole, nemohl vyústit v požár, neboť kolem ohně leželi a seděli lidé. Romové často nosili oheň skrytý v železných nebo plechových nádobách, ba i v železných dutých holích, podobně jako příslušníci východních orientálních národů i národů asijských.

Na druhé straně se v ojedinelých případech Romové mstili za kruté tresty právě založením požáru. V Sasku jakýsi rychtář „upral mladou Cikánku za slepici.“ Proto založila v jeho stodole tzv. „pyk“, Cikáni to dělali tak, že vzali kus dřevěného klacku a po obou stranách ho natřeli sírou, zabalili do věchýtku slámy nebo sena a vložili mezi slámu uloženu ve stodole. Bylo proto pro mnohé obyvatele nevysvětlitelné zejména to, že Cikáni byli dávno třeba měsíc i dva měsíce pryč, z onoho místa, kde nocovali, když najednou ve stodole vznikl požár. Stlačením slámy, tlakem a jejím otíráním o sírou natřený „pyk“ došlo k samovznícení a tím k požáru. Odtud vyplývaly ty „tajemné moci“ Romů nad ohněm a jejich kouzla s ohněm.“⁴⁷⁾

Jako protipól k těmto zvláštním etnografickým praktikám, ať již užitečným či neúžitečným, budíž nám dovoleno, abychom zde uvedli vyznání jednoho německého učence z přelomu XVIII. a počátku XIX. století.

Achim von Arnim praví: „Vzpomínám si ještě jejich nočního ohně v lese, jak mi říkali hádáním z rukou pravdu. A říkali mi něco dobrého, pak tedy já povím o nich též dobře. Jako malí trpaslíci, o nichž se v ságách hovoří, vše opatřují, co jejich silnější nepřítel si k svátkům přejí, sami se však spokojují s drobtý od večere, avšak když si za noci z bídy na polí utrhnou trochu hrachu, jsou ubožáci bití a ze země vyháněni; tu je za noci vidíme, jak utíkají přes mosty jako stádo ovcí. Každý by pro ně přitom měl dát malý peníz, až by se naplnil sud, neboť vdčíme Cikánům, které jsme pronásledovali a zapudili, za

mnohé naše medikamenty. Pro tak málo lidské lásky nezískali žádnou vlast.“⁴⁸⁾ Podobně psal i Clemens Brentano.

A nyní si položíme otázku, jaká byla situace na Slovensku?

Od roku 1634 tu došlo k rozdělení funkcí vojvodů v kraji zemplínském, spišském, hontském i rožňavském. Patentem hraběte Mikuláše Esterházyho byl ustanoven do funkce vojvody urozený Štěpán Gál a Petr Zakadaty. Po smrti Štěpána Gála byl zvolen roku 1634 Štěpán Csengéry. Tito vojvodové dohlíželi kromě jiných svých povinností také na odevzdávání naturální daně vrchnosti z jednotlivých osad romských kovářů. Rovněž v katastru obce Tarkány založili osadu kovářskou, jak dosvědčuje zpráva Antala Szirmaye. „Kdysi cikánská osada zde existovala, jejíž jméno a vynikající kovářskou práci založili v katastru obce Tarkány.“⁴⁹⁾ Z roku 1634–1639 máme v Kájoniho kodexu zachovanou nejstarší hudební památku — starou píseň. Téměř v každém kraji v bývalých Uhrách a tedy i na Slovensku vznikaly zvláštní oblasti, v jejichž čele stál vojvoda Romů, který se občas při vybírání daní dostával i do konfliktů se svými podřízenými (poddanými) Cikány. Tak kdysi pevné svazky rodové i kmenové dostávaly první významnější trhliny; na jedné straně vojvodové měli možnost získat nějaký majetek odíráním svých poddaných a výhody měli i ze styku s vrchností, kupř. zvýhodněné obchodování s koňmi a dobytkem, možnost dát své děti do škol⁵⁰⁾ apod. Na druhé straně chudí romští kováři nemohli ani pomyslet na to, že se stanou mistry svého oboru, když jim byl zamezen přístup do cechů. Přesto díky svým dovednostem a zručnostem byli i oni vyhledávanými řemeslníky na vesnicích i ve městech. Snad ani jedno povstání uherské šlechty proti habsburské monarchii v XVII. i XVIII. století se neobešlo bez přímé i nepřímé účasti Romů. Hlavní jejich úloha spočívala ve výrobě zbraní. Ovšem působili i jinde, lze předpokládat jejich účast ve vojenských Bočkajových roku 1604, ve vojsku Thökólyho r. 1676, F. Rákocziho r. 1704 a dalších.⁵¹⁾

František Rákoczi II. měl prý ve svém vojsku i romské hudebníky. Z počátku XVIII. století je dokonce u něho doložen romský důstojník — „existentium Zingarorum Capitanei officium Capitaneatus, sive Wajvodatus,“⁵²⁾ jehož jmenoval zároveň jako vojvodu Romů v celé oblasti jižního Slovenska. Všechna tato povstání neměla valný úspěch, protože v mnohém ohledu byla spojena s cíli tureckých sultánů a tureckých nájezdníků, a ačkoliv se do těchto bojů verboval drobný lid, jenž to nakonec vždycky včetně Romů odnesl nejhůře, proplétaly se tu i zájmy maďarské i slovenské šlechty, které nemohly mít žádný smysl pro sociální požadavky a spravedlnost drobného lidu. Samo-

zřejmě tato pustošivá povstání uherských hejtmanů ovlivňovala i beztak nejméně a špatně postavení Romů v Čechách i na Moravě, kam tyto výpady směřovaly nejvíce. Z těchto důvodů císařské úřady v českých zemích pak dávaly příkazy k nejostřejším pronásledováním Romů.

Z roku 1707 máme ojedinelou zprávu o tom, že byla mladá Cikánce udělena na velikou prosbu i milost. Svou prosbu odůvodňovala takto: „Mladá již odsouzená Cikánka šestnáctiletá mezi Cikány narozena a vychována, teprve rok vdána a tak k rozeznání lepšího života neschopná té ostré záповědi nevědoma, nic zlého nespáchavši a těhotna, nějakého milosrdenství hodnou být se domnívá.“⁵³⁾

Z těchto příčin apelační soud jí ad recursum pro gratia (žádost o milost) připustil a navrhol, aby vymeřený trest jí byl prominut a zaměněn. Nicméně však popravy Romů u nás neustávaly.

Každý den se posílaly desítky ortelů do měst a městeček nad „trestandlivými“ Cikány. V roce 1708 byla popravena v Lovosicích Kateřina Vojáčková, v Českých Budějovicích Růžička, Štěpán, Papeda a Forgáč. Roku 1709 byl 11. prosince „milostivě“ vynesena rozsudek nad Annou Janušovou v Sedlčanech.⁵⁴⁾

Ani v té nejkruťší době perzekuce Romů se drobný český lid neřídil barskými zákony a nařizeními císařských úřadů. Dokazuje to i nový patent Josefa I. ze dne 7. ledna 1710, jenž hrozil každému, kdo by přechovával Romy, následujícími tresty a pokutami: „Kdyby kdo z stavů nebo obyvatelův naproti tomu jednati neb činiti se opovážil a takovou cikánskou čeleď na jakýkoliv způsob fedroval a v tom se dopadl, tehdy mají podobné vrchnosti a obyvatelé nebo hospodářští officirové pokutu jednoho sta říšských tolarův trestání býti; naproti tomu poddání, mlynáři, kramáři neb šenkýři za pokutu půl léta pořad na obecním díle pracovati, kterážto pokuta skutečně na přestupnicích vyplněná a exquirovaná býti má.“⁵⁵⁾

Z toho vidíme, že právě v této době dochází u nás k téměř úplné izolaci potulných Romů od společnosti a k jejich odloučení od výrobní i nevýrobní činnosti. Romové jsou vyháněni do lesů a hor, jako by se jednalo o nějakou zvěř. Pokud však byli dopadeni a vyslyšáni na útrpném právu, nešli na smrt jako nějací zmlklí a pokorní lidé, ale dovedli se napřímit a postavit i vášnivě protestovat proti barbarství a bezpráví, jak nám to dosvědčují četné prameny. Roku 1725 stála před hrdelem soudem v Netolicích sedmnáctiletá romská dívka, která na otázku soudcovu, zda-li ví o ostrých zákonech proti Romům, odpověděla energickým hlasem: „My se musíme žít mezi lidmi! Nebo snad

máme celý svůj život strávit v lesích a horách? Jak máme svůj hlad utišit, když se nám dlouho ničeho nedostává?“⁵⁶⁾ Z výpovědi další terpve čtrnáctileté dívky vyjímáme tato charakteristická slova: „Kde se máme my chudáci zdržovat? Kde jinde máme o kousek chleba žádat než v zemi, kde jsme se narodili? Kde máme žádat o milosrdenství? Kam se máme podít? V Čechách jsme se narodili, v Čechách chceme žít a také umřít!“⁵⁷⁾

Za tento výrok v poslední větě nemusel by se věru stydět leckterý Čech, natož nevědomá a negramotná romská dívka! Rovněž z Náchoda z roku 1726 máme podobný případ. Tu byla dopadena dvě děvčata, čtrnáctiletá Agátha a šestnáctiletá Felixie. I ony odpověděly na kladené otázky: „Když své země nemáme, kam se pro Pána Boha máme podít?“ Bohužel na tyto jejich otázky nedovedli hrdelem písaři, ba ani soudci dát patřičnou odpověď. Ti znali pouze žádný zřetel. Navíc na dodržování a plnění hrdelem práva měli k ruce mnoho drábů a pochopů, kteří měli za povinnost homit a chytat Romy.

Téhož roku císař Karel VI. patentem ze dne 22. ledna prohlašuje Romy opět za psance, ovšem dlužno říci, že to byl u nás poslední protiromský zákon represivního charakteru. Sledoval fyzické vyhlazování Romů. Z patentu citujeme pouze závěrečný článek, jímž se hrozí každému, kdo by přechovával Romy. „Kdyby ale některá vrchnost, některý úředník, rychtář neb kdokoliv jiný dle příkazu těchto nejednali a Cikánům při jejich potulování se jakýmkoliv způsobem pomáhali, propadají následujícími trestům: osoby zámožné zaplatí 100 dukátů, nemají-li po ruce, zabaví se a prodá jejich majetek, osoby chudé, jiným způsobem se potrestají.“⁵⁸⁾

V třicátých letech XVIII. století možno již pozorovat určité uvolnění krutého pronásledování Romů v českých zemích, což je spojeno s potřebami pracovních sil jak v zemědělství, tak i ve vznikajícím průmyslu. Tak například roku 1734 odsuzuje apelační soud Romku již nikoliv k tělesnému trestu, ale k nuceným pracím. „Nadřečená Lidmila pro takové přečinění své pololetním v poutech a železích mimo nedělních a svátečních dnův k vykonání přícházejícím obecním neb panským dílem potrestána býti má.“⁵⁹⁾

Z toho, co jsme zde uvedli, vyplývá poznání, že se císařským úřadům po celé dlouhé období — téměř dvě stě let — nepodařilo Romy jen tak snadno sprovodit ze světa a že pokusy vyloučit je ze středu společnosti se měly účinkem. Mělo se zato, že represivní charakter zákonů, byť by byly sebeostřejší, nemohou přivést Romy k usedlému spořádanému způsobu života, dokud bude nad jejich hlavami viset Damoklův meč.

V čem tedy spočívaly příčiny tak velké odolnosti Romů vůči kruté perzekuci? Především v nezměrné vůli žít a uhájít holou existenci za jakýchkoliv sociálních i hospodářských podmínek. Tedy v nezdočné vitalitě, v tradicích, mravech a zvycích Romů, majících svůj základ v společném jazyku a společných osudech. A konečně i sepětí s drobným českým lidem, byť bylo jen nepatrné, sehrálo svoji roli. Proto docházelo od poloviny XVIII. století k určitým změnám v názorech na Romy.

Poznámky

- 1) Karel Vladislav Zapp, Česko-moravská kronika. II., Praha 1868, s. 719 a 749, XIV, Praha 1881, s. 187, 320. Viz také Fr. Štampach, c. d., s. 326
- 2) Srov. Fr. Štampach, Základy národopisu Cikánů v ČSR, s. 324–325
- 3) Fr. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské, III., s. 252–254. Srov. též: Otrův slovník naučný, Dodatky, Praha 1931, s. 892
- 4) Fr. Štampach, Cikáni v ČSR, Čs. vlastivěda, II. díl, Praha 1933, s. 287–293
- 5) Fr. Kameníček, c. d., s. 252–254. Viz též: Christian d'Elvert, Zur Geschichte der Zigeuner, Brno 1859, s. 110–114
- 6) Stát. ústřední archiv Praha, Fond SM-RG/1545/Kop. 34, fol. 90
- 7) Sebastian Münster, c. d., s. 370–371
- 8) Stát. ústřed. archiv Praha, Fond SM-RG/1545, 1547–1549/Kop. 34, fol. 91
- 8a) Artykule sněmu augšpurského, rkp. odděl. Národ. muzea v Praze, sign. I., 1. fol. 163 B. též: Z. Winter, c. d., s. 133, Grellman, c. d., s. 178–179
- 9) Stát. ústřední archiv Praha, Fond SM-RG/Kop. 35, fol. 212
- 10) Stát. ústřední archiv Praha, Fond SM-RG/Kop. 35, fol. 241 (český překlad B. D.)
- 11) J. P. Clébert, c. d., s. 107
- 12) Stát. archiv Třeboň, Sign-Historie č. 4253 (český překlad B. D.)
- 13) Václav Březan, Život Viléma z Rožmberka, Praha 1847, s. 48
- 14) Chr. d'Elvert, c. d., s. 110–114: „die fortan an herumsireichenden Zigeuner einzusagen welche die Leute betriegen, bestellen, wahrsagen argo Zauberei treiben und oftmale Kundschafter für Türken seien.“ (český překlad B. D.)
- 15) Jerzy Ficowski, c. d., s. 20
- 16) Tyž. c. d., s. 21
- 17) Chr. d'Elvert, c. d., s. 110–114
- 18) SÚA Praha SM-RG/Kop. 59, fol. 61
- 19) Fr. Teplý, Dějiny města Jindřichova Hradce, I. sv., J. Hradec 1935, s. 41 a 222
- 20) Archiv Kutnohorský, Kop. 1575–1584, fol. 139
- 21) Srov. G. Grellmann, c. d., s. 135: „Anno 1558 articulus talis de iis conditus fuerat: Waywodae Ciganorum, iuxta veterem confuctudinem a singulis Ciganis non nisi florenum unicum annum exigunt; ad Georgii Festum denar 50, ad Michaelis toidem.“ (Statut tohoto úřadu praví, že „Cikánští vojvodové mají podle starého zvyku vybrat v roce jen jeden zlatý od jednotlivých Cikánů; ke svátku sv. Jiří 50 denárů, ke svátku sv. Michala tolikéž.“) Srov. též: Starý i nový vlastenecký kalendář, „O Cikáních“ Praha 1843, s. 49–53

- 22) SÚA Praha SM-P., I. 130/88
- 23) G. Grellmann, c. d., s. 152, též: J. H. Schwicker, c. d., s. 48 též: J. Föhertzeg, c. d., s. 270 a 292 a n.
- 24) Srov. K. H. Mácha, c. d., s. 28–30
- 25) Hans von Lewenklaue von Amelbeurn, Neuwe Chronika Türkischer Nation, II. Buch, s. 118 Frankfurt 1590. Srov. též: Jan Kocín z Kocínětu a Daniel Adam z Veselavína, Kronika nová o národu tureckém, Kn. II., Praha 1594, s. 127–128
- 26) Srov. M. Istváni, Regni Hungarici Historia, Wienae 1685, p. 296, viz také: Grellmann, c. d., s. 81, Föhertzeg, c. d., s. 292
- 27) M. Istváni, c. d., s. 296: „ita ut pro eis advenendis partim Banialucam ac Varbosamiam citellaria jumenta mitterent, partim per fabros ferrarios, et infame illud vagumque genus hominu, qui Cingani vocantur, in Castris pilas conficiendas curarent.“
- 28) Fr. Kameníček, c. d., s. 254
- 29) Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti, Praha 1878 II. díl, s. 103
- 30) H. Mode, c. d., s. 152: „...eine einundachtzig Mann starke Gruppe, die von dem „Oberst Heinrich Malesitz angeführt wurde. In Teischen (Děčín) standen bei der Taufe eines Kindes von ihm Graf Heinrich von Guttenstein, Frau Anna Kinsky und Jungfrau Magdalena Kanitz Pate.“
- 31) Archiv rakovnický, Kop. 1620–1628, srov. také Z. Jarnická, c. d., s. 46
- 32) Fr. Kameníček, c. d. III., s. 749 (Original patentu je uložen v Archivu města Brna.)
- 33) G. Grellmann, c. d., s. 349–350
- 34) Srov. E. Horváthová, Cigáni na Slovensku. SAV, Bratislava 1964, srov. též: J. Ficowski, c. d., s. 152 Viz také stříbrný vajdovský řetěz z doby Marie Terezie ve Slovenském národním muzeu v Martině.
- 35) Zikmund Winter, V ohradě měst a městských zdech, kap. „Tříšský“, Vybr. spisy IX., s. 318–319
- 36) W. W. Tomek, Dějepis král. hl. města Prahy, Díl IX., Kn. IV., oddíl třetí, Praha 1893, s. 532, dále Díl XI., Kn. V., oddíl první, s. 29 – zde se autor zmiňuje o starších dějinách Romů a jejich příchodu do Prahy a cituje také Ferdinandovy mandáty proti Cikánům. Zmíněná zpráva o najímání Cikánů do žoldnéřské armády Albrechta z Valdštejna se nachází v jeho práci: Děje mocnářství Rakouského, Malá encyklopedie nauk, Praha 1845, s. 163
- 37) M. J. Thomasius, c. d., s. 133
- 38) SÚA Praha SM/P-II. 130/88 1675–1737 – Fol. č. 39–45 (Viz fotokopie obr. č. 11)
- 39) Marie Westonská, Nešťastný Ferdinand aneb ubohá Marie. Jindř. Hradec 1859, Srov. také Cikáni u Mírova, Pověst moravská, Světozor, roč. VI., č. 19 1872, s. 222–223
- 40) SÚA Praha SM/P-II. 130/88 1675–1737 (Viz fotokopie originálu obr. č. 12)
- 41) K. V. Zapp, c. d. Kn. VI., s. 919, 920j, 927 též: J. Svátek, Obrazy z kulturních dějin českých, II., Praha 1891, s. 210–211
- 42) SÚA Praha SM – tamže
- 43) SÚA Praha – Ortlea a naučení, čes. řada kn. č. 66, r. 1706–1708, fol. 101–102
- 44) Srov. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská. Praha 1579 – XXX.: „Navrátil-li se vypovězený z města opět do něho, ať hrdla ztracením propadá.“
- 45) S. Mareš, Prospědky k zjišťování zločince, Bezpečnostní služba, časopis policie a četnictva, roč. 12, 1942, s. 109–114. Srov. také: Jaromír Čelakovský, Povšečné české dějiny právní, Praha 1901, s. 206
- 46) SÚA Praha – Ortlea a naučení, kn. č. 66, 1706–1708, fol. 162–163
- 47) J. Ficowski, c. d. I. vyd., s. 97. Srov. také: Martin von Schwartzner, Statistik des Königreichs Ungern. I. Pest 1809, s. 151, také Ant. Novotný, Staropražské varietace na motiv Praha a cizina. Praha 1958, s. 32

- 48) H. Mode, c. d., s. 58: „ich erinnere mich noch ihrer nächtlichen Feuer im Walde, wie sie mir aus der Hand wahr sagten: Und sagten sie mir etwas Gutes, so sage ich wieder Gutes von ihnen. Wie die kleinen Zwerge, wovon die Sage redet, alles herbeyschaffen, was sich ihre stärkeren Feinde zu Festen Wünschten, sich selbst mit Brodrinden des Mahles begnügend, aber einmal für wenige Erbsen, die sie aus Noth vom Felde nächtlich ablassen, jämmerlich geschlagen und aus dem Lande verjagt wurden, wie sie da nächtlich über die Brücke wegtrappelten, einer Schafherde zu vergleichen, wie jeder ein Münzchen niederlegen musste und wie sie ein Fas damit füllten: So danken wir die mehrste unser Arzeneyen den Zigeunern, die wir verstopfen und vervolgt haben: Durch so vile Liebe konnten sie keine Heimat erwerben!“ (český překlad B. D.)
- 49) Antal Szirmay, Notitia topographica inclviti Comitatus Zempléniensis, Budae 1803, s. 11, 54–56, 330, § 323: „Olim Cingaronum colonia fuerunt a quibus nomen acceperunt et fabrika exercentes, ad castrum Tarhány spectabant.“
- 50) Laurentius Toppelinus, Origines et occasus Transylvanorum, Lugdunii Batavorum 1667 Cap. VI, s. 56: „Quidam Cyngarus filium, sibi natum misit ad nostras scholas. Is singulari indulto receptus in literis profecit nonnulli.“
- „Accidit autem ut iste improvisa morte suorum populariorum spem falleret et parentibus suis multo luctus causam reinqueret. Zingari mox Magistratus et Sacerdotes adeunt supplicatum, Quoniam studiosus iste artium liberalium fato suo functus esset cósueto nostro ritu solemnitatēque communi contumeliam petierunt.“
- Také v Uhrách přijali cikánského chlapce do kalvánské školy roku 1613: „Anno post Virgimis 1613 pridie Junii copulati sunt publice Cingari in templo Calvinistarum a pastore Luca N. H. Ungariensi, quod summa est impietas.“ – Stov. Aladár Ballagi, Protestáns Egyházi és Iskolai, 1877, XX. roč., s. 38 a 1171

51) J. Föhérzeg, c. d., s. 292

52) Týž, c. d., s. 283

53) SÚA Praha – Ortele a naučení, kn. č. 66 r. 1706–1708 fol. 163 a n. Stov. také F. K. Tobiasch, Zigeuner-Justiz im XVIII. Jahrhundert Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Jahrg., 58 Praha 1920, s. 193–220 a týž: Z dějin Cikánů v Čechách, Hlas národa, č. 331, Praha 1890

54) SÚA Praha – Ortele a naučení, kn. č. 67 r. 1709–1711 fol. 72–73

55) SÚA Praha – SM SPT – I/1710 (český překlad B. D.)

56) SÚA Praha – Ortele a naučení, kn. č. 77 1726 fol. 126, Viz také: J. K. Hraše, Persekuce Cikánů v zemích koruny České v XVIII. století, Světzor, roč. 5, č. 2–4, Praha 1871, s. 18–31, srov. také: Theodor Wagner, Aus der Zeit der gesetzlichen Zigeunerverfolgung, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, SV. Jahrg., Prag 1877, s. 134–136

57) T. Wagner, c. d., s. 134: „Wir müssen uns den Wohnungen der Menschen nähern! Oder sollen wir in Wäldern und Gebirgen unser Leben fristen? Wie können wir unseren Hunger stillen, so lange die Steine nichts Essbares bieten?“

– „Wo sollen wir Aermsten uns aufhalten? Wo sonst das Stückchen Brot erbetten, als in dem Lande unseret Geburt? Wohin, um der Barmherzigkeit willen, wohin sollen wir unsere Schritte kehren? In Böhmen sind wir einmal geboren, in Böhmen wollen wir uns ernähren und unsere Gebeine niederlegen!“ (český překlad B. D.)

58) SÚA Praha – SM PT – I/1726, Srov. také: Stanislav Mareš, Prospědky k zajišťování zločince, Časopis policie a četnictva (pokrač. staré Bezpečnostní služby), roč. 12, Praha 1942, s. 109–115. Viz též: Ant. Pilarcz a Fr. Moravec, Historia Moraviae, III., Brno 1787, s. 43: „..... Císař nařídil, aby ti, kteří budou

chyceni na Moravě, mají býti potrestáni úřiznutím levého boltyce, jestliže však byvše deportováni ze země a opět se vrátí, mají býti popraveni.“ (český překlad B. D.)

59) SÚA Praha – Ortele a naučení, kn. č. 79 r. 1729–1731, dále kn. č. 80, 1732–1733 a č. 81, 1734–1736 též: SA Třeboň – „Wagabunden und derer Schub von jare 1689 bis 1784 und 1761–1775“ – „Purgmistr a Radda králov. Věrného a krajského Místa Hradece JMti. Králové nad Labem“ píší dne 12. dubna léta Páně 1737 Appelač. soudu: „Slovutni a opatrní, laskavi páni na ono k nam, pod datum 7 a pres. –11-ho tohoto měsíce dubna letta 1737 úprímně tam arresthem držžených osob cykánských skrze... dwie cykánský osoby jmenovitě František Peurželka který tehdejšího času vyznal, jemu na 16 rok jde a Františka Doležalova k 17 letú stáří při našem Právie hrdeelním zjištěné se vynacházely dokáže všě, ale skrze hodnověrné svědky, že mezi lidma, počtívou práci se živíly... k půl letnímu obecnímu dflu, odsouzeny; a v tom trvajícíím čase pro uvarování mezi nimi páchanú býti mohoucího smilstva, v stavu manželské skrze správce duchovního potvrzení...“

POKUSY OSVÍCENSTVÍ O KOLONIZACI ROMŮ

Nastoupením Marie Terezie na trůn roku 1740 dostávají změny v názorech na Romy konkrétnější podobu v úsilí o řešení romské otázky formou kolonizace. Panovnice a její vláda pozorovaly, že zejména v Sedmíhradsku a v Uhrách včetně území Slovenska byly vytvářeny v důsledku již delšího pozitivního vývoje Romů příznivé podmínky pro trvalé usazování stále se množících potulných skupin, které způsobovaly obyvatelům monarchie nemalé těžkosti. K různým opatřením a zákonům doby Marie Terezie, které byly vydány pro řešení romské otázky, zcela jednoznačně nevedla láska k Romům nebo nějaké humanitní ideály, ale byly diktovány i dobovými potřebami pracovních sil v zemědělství i v manufakturách.

Marie Terezie vydala nařízení, jímž dala zejména v Uhrách vystavět pro Romy domky. Tito novousedlíci byli nazýváni neorustici nebo neuungarn,¹⁾ přičemž jim byly dány do bezplatného užívání pozemky zpravidla na konci dědičky, aby si také sami domky stavěli. Na Slovensku, ba i na Moravě a v Čechách, bylo založeno v této době několik osad, např. na Moravě ve Vosoudově (nyní Bohosudov) a také v Oslavanech, Bojkovicích, Dačicích aj. Nevíme sice přesně, kolik Romů se podařilo v této době usadit u nás, ale je jisté, že regulační zákony Marie Terezie měly u některých skupin poměrný úspěch. Nenásilným způsobem směřovaly k připoutání potulných skupin Romů k jednomu místu a k jejich usazování a přizpůsobování životu ostatních obyvatel země.

Pokud se však pokračovalo v represivních opatřeních, nemohla vláda dosáhnout úspěchu. I Marie Terezie se zpočátku dala na cestu pronásledování Romů. Zvláštní ustanovení o Romech se zachovalo z roku 1744, a to na Moravě, kde předpisy o tulácích byly jinak patrně obdobné předpisům v Čechách. Reskriptem ze dne 25. září 1744 bylo nařízeno Romy na Moravě netřpět a patentem z 1. prosince 1749 poručila moravská reprezentace a komora, aby Romové dopadení v zemi poprvé byli vykázáni, při druhém dopadení, aby muži, ženy a vzrostlí chlapi byli vymrskáni.²⁾

Dne 29. prosince 1751 vyhláší reprezentace a komora ve věvodství slezském patent císařovny Marie Terezie, aby všichni žebraví tuláci a Cikáni byli vyhnaní ze země a domáci, aby byli posláni do svého rodiště.³⁾ Obyvatel-

stvu a zvláště hrdebním soudům bylo uloženo, aby podle toho postupovali bez ohledu na výmluvy, že Romové v Uhrách o těchto nařízeních nevěděli.⁴⁾

Zvláštní nařízení proti Romům v Čechách nese datum 9. května 1748, poukazovalo se v něm na často opakované patenty, jimiž byl pod ostrými tělesnými tresty i pod ztrátou hrdla zakázán pobyt „cikánské sběři“.⁵⁾ V patentu o dva roky dříve, ze dne 21. listopadu roku 1746 vydaném v Čechách, byli Romové zase zahrnuti mezi ostatní cizí tuláky.⁶⁾ Je nutno ovšem počítat s tím, že se Romové značně mísili s domácními tuláky, že také zůstávali mezi nimi přes všechna pronásledování skryti a že časem se tu rodily nové generace. A konečně tu zůstávaly cikánské děti odňaté a již popraveným, nebo vyhnaným Cikánům.

Na druhé straně však i domáci tuláci se snadno ukryvali mezi Cikány.⁷⁾ Nařízením ze dne 22. srpna 1756, vydaném ve Štýrském Hradci, bylo nařízeno, aby zde v zemi se nacházející Romové byli „vyzdviženi a vyhubeni.“⁸⁾ Z téhož roku, ale o něco dříve (ze dne 29. května), pochází výnos vydaný ve Vídni, který dává nepřímé svědectví o činnosti romských cínařů. Výnos nařizuje, „aby v zemi se potulující, špatně a fušersky pracující cínaři (rušitelé) nebyli na žádný způsob trpěni, tím méně ti, kteří dělají novou nebo starou práci, protože cechovním cínařům a jiným mistrům nemožnou být žádnou pomocí.“⁹⁾

Mezi klady této doby nutno uvést zrušení hrdebních soudů roku 1763, čímž i po právní stránce bylo konečně odstraněno fyzické pronásledování Romů. V druhé polovině vlády císařovny Marie Terezie jsou známy v Čechách jen dva dekrety týkající se výslovně Romů. Guberniálním nařízením ze dne 27. února 1769 bylo v Čechách omezeno svěmocné nařizování postrku dopadených romských skupin se strany hrdebních soudů tím, že hrdební soudy musely v každém případě dopadení ohlásit královské apelační komoře.¹⁰⁾

Dne 27. dubna 1775 byl vydán dekret, podle něhož bylo Romům zamezeno vydávat se za zelináře, bylináře, kořenáře, znalce koní a kramáře se sklem. Magistráty a vrchnostensí úředníci nesměli vydávat Romům žádné povolení a pasy, měli-li jaké, musily jim být odňaty a osoby samy byly nařízeno uvěznit.¹¹⁾ A konečně dne 31. března 1779 bylo dáno na vědomí, že romské skupiny mohou být hnány postrkem také mimo obvyklou dobu postrku.¹²⁾

Z těchto různých nařízení, výnosů a dekretů vidíme, že situace Romů nebyla tak těžká a nesnesitelná jako v předcházející době. Počala se měnit aspoň v tom, že Romové byli osvobozeni od hrdebních soudů a že si mohli oddechnout ode všech útrap, honiček, strádání a bezmezného ponižování lidské

důstojnosti. Nadále nepřestávaly hrozby věznění a nuceného postrku, přece se však Romům již lépe dýchalo.

Podívejme se nyní na soudobé prameny a položíme si otázku, jaké cíle sledovaly císařské úřady a Marie Terezie regulací a výchovou Romů? Prameny nás poučují, že to byla především „skutečná rozvaha a lidská láska, která vyžadovala v každém případě potřebu takových prostředků, jimiž by bylo možno jak státu, tak i chudému lidu pomoci, to znamená, že se uvažovalo, jak dále je možno z Cikánů vychovat lidi a křesťany, kteří by byli užitečnými poddanými.“¹³⁾

Prameny nás dále informují, že „toto samozřejmě bude vyžadovat strpení, námahu a čas, jehož nádherné ovoce a také výsledky bude moci si uvědomit důstojně až potomstvo.“¹⁴⁾ Marie Terezie však na druhé straně nařizuje, „aby Romům bylo zakázáno bydlet v chýších nebo pod stany, sem a tam se potulovat, obchodovat s koňmi, zdechliny a mřšiny jíst, mít zvláštní vají nebo rychtáře. A také dokonce řeč a jméno tohoto lidu má být vymýceno.“¹⁶⁾ Od nynějška prý se již nesmí nazývat Cikány, nýbrž novousedlíky, a nesmí spolu vlastní řečí mluvit, musí si osvojit řeč kraje, v němž žijí, a budíž prý jim v několika měsících vyloženo, aby upustili od svého cikánského způsobu života a tak jako jiní obyvatelé měst a obcí si stavěli řádné domy a chopili se počestných živností. Císařovna jim dále nařizovala, aby odložili své dlouhé pláště a podrobili se statkářům, pracovali v zemědělství a také aby byli bráni do vojska. Z uvedeného tedy vyplývá, že tu šlo o násilnou a okamžitou asimilaci, jejíž rozsah i společenský dosah byl velký.

V oblasti hospodářské a sociální bylo možno pozorovat jakési oživení a snad i rozkvět typických romských řemesel—kovářství, kotlářství, cínářství a z dřevozpracujících řemesel korytářství atd. Také rýžování zlata v řekách se zintenzivnilo, čehož důkazem byla skutečnost, že vládkyně potvrdila zvláštní privilegia rýžovačům zlata v Sedmíhradsku již roku 1747.¹⁷⁾

Ignác von Born, přírodovědec a zároveň majitel několika panství, který procestoval právě v sedmdesátých letech XVIII. století oblast Temešváru, Banátu, Sedmíhradska, Horních a Dolních Uher vysoce oceňoval kovářskou práci Romů,¹⁸⁾ jakož i práci rýžovačů zlata. Ignác von Born pravi, že Valaši a Cikáni zabývají se skoro všichni výrobou různých kovářských výrobků. „Rýžovači jsou vedle Valachů, kteří bydlí u řek, nejvíce Cikáni. Sedmíhradští Cikáni nemohou být nijak srovnáváni s uherskými Cikány, kteří jsou líní, protože oproti těmto všichni v této krajině se dovedou uživit.“¹⁹⁾ Dále Born ještě píše: „Jedna část slouží mým zemědělcům jako hudebníci v jejich

hospodách a při jejich svátcích, jiní provozují kovářství a zámečnictví, obchodují s dobytkem a koňmi a největší část se zabývá rýžováním zlata.“²⁰⁾ Také další prameny se zmiňují o výborné práci romských kovářů.

Rozvoj řemeslné práce romských kovářů samozřejmě zaznamenávali i soudobí tereziánské i josefínské doby, historikové František Griselini²¹⁾ a František Josef Sulzer,²²⁾ kteří se velmi pochvalně zmiňují o Romech. Vypočítávají také, co všechno Romové dělají se sporými a nutnými nástroji. Pracují zcela pohodlně a velmi dobře na zemi, surovinami jsou jim posbírané kousky železa a železných tyčí, avšak nemusí o uhlí mít starosti, protože kamkoli přijdou, kde se jim naskytne práce, stavějí si milře z nasbíraného dřeva a své uhlí si sami upálí. Sám Griselini viděl na vlastní oči, jak během několika minut romský kovář ukul dvě podkovy. Jiní prý zhotovují ve svých chýších náramky, náušnice a náhrdelníky z lesklého mosazného plechu, jimiž si chudé Valachy—ně zvyšují svou krásu.²³⁾

Odrazem soustředěného úsilí o kolonizaci Romů tehdejší společností bylo i shromažďování a publikování vědeckých poznatků o nich ve vědeckých „nejmilostivěji privilegovaných“ Zprávách ze spojených císařských královských dědičných zemí v letech 1775–1776.²⁴⁾ Zde byly otiskovány souhrnné poznatky jak z historie, tak i etnografie a filologie z per současných učenců.

Pokud jde o kulturu a vzdělanost Romů, byly i zde patry určité výsledky. V tereziánské době žili dva významní představitelé romské hudby, a to Mihályi Barna (1737–1776) a panna Czinka (1711–1773). Barna působil u dvora ostřihomského arcibiskupa Emericha Csákyho, který ho měl tak rád, že povolal až z Itálie významného malíře a dal jej vymalovat v životní velikosti a pod obrazem napsat „Magyar orpheus.“ Pannu Czinku objevili znalci hudby zcela náhodně. Statkář hrabě Lányi v Gerneru brzy poznal u malé teprve sedmileté Czinky její hudební nadání. Dal ji na své náklady hudebně vzdělávat u učitele hudby a tak zakrátko svým uměním hrát na housle udivovala celé Uhry. Maďarská šlechta nelitovala jet stovky kilometrů, jen aby poslouchala na slechtických slavnostech a bálech slavnou houslistku pannu Czinku, kterou maďarští básníci nazývali Sapho a věnovali jí mnohé verše.

Do evangelických lyceí byli přijímáni synkové zámožných i méně zámožných Romů, například v Debrecíně, v Karlovicích na Valašsku, v Miskolci a Rábu vystudovali fakulty svobodných umění Michal Farkaš, jenž vydal trojjazyčný slovník již roku 1796, dále páter J. Bornemisza, autor filologické práce Cikánské nářečí v okolí Komárna,²⁵⁾ v hudbě vystudoval F. Bihári, Rigo,

Banyák i Dunkó a řada dalších a dalších, kteří šířili slávu romské hudby nejen v Maďarsku, ale i v celé střední Evropě.

Z josefinské doby se nám zachovaly jen čtyři dekrety. Gubernium se dovědělo, že roku 1784 se v berounském kraji potlouká asi třicetiletá skupina Romů obojího pohlaví i s dětmi a že hraje hlavně v odlehlých vsích komedie. Protože tato skupina byla v podezření, že zavímala tu a tam požáry, měl krajský úřad nařídít, aby po ní bylo pátráno a v případě dostižení aby byla dodána k nejbližšímu soudu k dalšímu opatření.²⁶⁾

Dalším dokladem o usměrňování života Romů po zrušení nevolnictví císařem Josefem II. je patent ze 27. června 1785. Bylo jím nařízeno, že zákaz vracet vnitrozemské poddané se vztahuje také na Romy združující se v Uhrách; při překročení hranic měli být potrestáni podle okolností, ale nikdy ne vráceni.²⁷⁾ Na Moravě byly v guberniálním dekretu ze dne 28. 5. 1782 republikovány proti Romům patenty z dřívější doby — z let 1749 a 1754. Později bylo nařízeno, že romské rodiny, které od roku 1784 přišly na Moravu a nezdržovaly se tu plných deset let, mají být poslány do své vlasti. Ostatní rodiny, jimž bylo dovoleno zůstat v zemi (v počtu asi 25), byly usídleny na státních statcích, ovšem jako domkáři, a to v každém místě jen jedna rodina a pokud možno tam, kde byla fara nebo famí úřad. Nebylo jim trpěno bydlení pod širým nebem, pod stany a toulání, ženění bylo dovoleno jen se svolením vrchnosti a na základě zajištěného výdělku. Pokud jde o výchovu dětí, guberniální nařízení ze dne 17. května roku 1800 vyzývalo majetné vrstvy rolnické, řemeslnické, ba i tovární, aby přijaly romské děti do své péče, a vybízelo vrchnosti, aby je podporovaly buď vzděláváním ve škole, nebo přidělováním do péče řádných rodin za mírný poplatek.²⁸⁾

Josef II. se obrátil k řešení otázek kolonizace Romů zejména v oblastech Uher a Sedmihradska. Svědčí o tom obsáhlý dokument, vydaný v letech 1782–1794, sledující cíle okamžité asimilace pod názvem *Opinio de domiciliatione et regulatione Zingarorum*. Pro zajímavost uvádíme jeden z dokumentů v doslovném znění:

„Mezi nejhojnějšími starostmi, jimiž se jeho milost zaměřovala k dosažení blaženějšího stavu tohoto knížectví, také tam ráčila obrátiti dobrotivě svou otcovskou péči, jak by byl toulavý a po celém tomto velkém knížectví rozptýlený národ Cikánů přiveden k čistším a stálým domovům a usídlením přiveden tak k civilizovanějšímu oděvu jako i nejvíce k lepšímu způsobu života a počestným mravům a byli proniknuti základy náboženství a společen-
ského života.

K dosažení tohoto cíle laskavě nařídili jsme královským dekretem, vydaným 14. předešlého měsíce srpna, normu, pokud jde o samu regulaci zmíněného národa Cikánů, uskutečněnou v království Uherském, aby také tu byla zavedena a upraveno dle okolností tohoto knížectví. Pokudž se týče spásy duše, stanoví se tyto zásady, které nutno předeepsati Cikánům, aby:

I. se dali vychovat v tom, co je pro víru nezbytné a své potomky tomu od útlého věku vyučili;

II. zakryli nahotu dítek, jak mohou, aby neskýtaly mimojducím pohoršlivou podívanou jejich nahotou doma, na veřejných cestách a náměstích;

III. ve svých obydlích s ohledem na rozdílnost pohlaví určili oddělené místo, aby potom nejtěžší zlé skutky dle možností se odvrátily;

IV. chodili do kostelů zvláště v neděli a ve svátek a osvědčovali známky křesťanské zbožnosti;

V. aby se podrobili jistým představeným a svá konání přizpůsobili jejich vedení.

Pokud se týče styku s lidmi a jemnějšího způsobu života, toto se jim předpisuje, aby:

I. se ve stravě, oděvu, řeči srovnali s tím, jaký je zvyk u obyvatel toho místa, kde žijí; pročež ať nejeďí mrchy a zanechají rozličný oděv a vlastní řeč;

II. pláště, který se hodí k ukrytí kradených věcí, úplně odložili;

III. koně nebyli povoleni žádnému z Cikánů;

IV. výměny u příležitosti trhů se jim zakázaly;

V. se rychtářům ukládalo, aby nenechali Cikány zahálet, ale nemají-li práci na panském nebo doma, aby byli nuceni konati práci pro cizí za mzdu;

VI. obzvláště přivykali zemědělské práci;

VII. to bylo tak nařízeno, kde se to může stát, aby páni, kteří tytéž Cikány přijmou, dali jim nějakou půdu k obdělání;

VIII. ti, kteří zemědělskou práci líknavěji konají, byli tělesně trestáni;

IX. cvičení jim tehdy toliko bylo povoleno, pokud čas nedovoluje pracovat na poli, což budiž chápáno kvůli hudbě.

Vaše vrchnosti se postarají, aby toto tak svrchu psané v známost všech i jednotlivých cikánů, kteří se nacházejí v jejich okrsku, bylo publikováno a jejich pochopení přeloženo. Vaše vrchnosti budou bdíti pečlivě, aby jich bylo povinně posloucháno a zavedou vhodné vyšetřování proti těm, kteří je přestoupí.²⁹⁾

Další dokument z devadesátých let XVIII. století hovoří o důvodech, jež vedly oba osvícené panovníky k zákonnému řešení cikánské otázky. Velmi

podrobně, místy až plasticky, líčí stav Romů v Transylvánii, dotýká se jejich způsobu života, způsobů obživy i bydlení a zároveň i popisuje, jak si stavějí domky. V tomto dokumentu můžeme číst: „Cikány před nedávnem nařídila velká vládkyně císařovna Marie Terezie přejmenovat na novousedlíky, jednak z důvodů změny jejich zmatečnosti a roztroušenosti v Transylvánii, kde jako velká pavučina jsou rozprostřeni, jím tam zdomácněli, kteří v krajích, v měs- tečkách a obcích i na různých místech v nízkých chýších bydlí. Neustále se krajem rozléhá vyklepávání podkov kladivem, přitom ne špatně napodobují kováře, mnozí se zabývají hudbou, druzí pod stany pokřikují a tráví svůj život ve stínu zápraží svých domovů, jako motýli; ojedinelé pletou tkaniny a tím si svůj chléb vydělávají; prací na kovadlině se lopotí a dělají pevná díla; vydlabávají ze dřeva nádoby a lžíce, obilní síta dělají a konečně hrají na strunové nástroje, pročez o nich v soukromí pověst se šíří. Mnozí chodí společně v určité době k řekám, v nichž rýžují zlato, a tím si opatřují živobytí i majetek. V otálení však vězí celé jejich postavení a možno pozorovat, jak za syrového podzimu skutečně zakopávají na kulech své domky, pokryté slámou a slepenými dveřmi; možno také pozorovat, jak koně přivázejí hlínu na místo, kde se tato hněte se slámou.“³⁰

Z toho, co jsme zde všechno uvedli, můžeme vyvodit závěr, že tato doba měla pro Romy svůj význam. Potvrdilo se to, co mnohokrát známe již v minulosti, že totiž nelze Romy a romskou otázku řešit žádnými represivními zákony stejně jako prohibičními zákony Marie Terezie a Josefa II., které v rámci feudálního systému společnosti nemohly zajistit Romům skutečná práva svobody a sociální spravedlnosti.

Ani osvícenství nemohlo tedy — máme-li na mysli alespoň tato zákonná opatření — s nějakým trvalým úspěchem vyřešit otázku usazování a přivýkání normálním pravidlům života u těchto dříve nejvíce perzekuovaných obyvatel Čech a Moravy. V jednom faktu však tato doba přece přinesla kladné výsledky. Romové byli osvobozeni od přímého fyzického násilí.

Poznámky

- 1) Allergnädigst – privilegierte Anzeigen aus sämtlich kaiserl.- köniigl. Erbländern, Wien I./II. 1775–1776, II., s. 158–159. Srov. také: Ethnologische Mitteilungen, aus Ungarn, III., Budapest, Heft 1–12 1893–1894, s. 55
- 2) SÚA Praha – Patentenbuch 1748–1751, č. 178 a n. srov. též: Christian d'Elvert, c. d., s. 132–134, Stanislav Mareš, c. d. 111–112 a n.
- 3) SÚA Praha – Patentenbuch 1748–1751, č. 178 a n. Srov. také Sammlung der Gesetze 1740–1780, 3. sv. č. 459, s. 340, také Dr. Vratislav Kalousek, Zákon o potulných cikánech, věstn. min. vnitra IX. 1927, s. 218, též: Jaromír Čelakovský, Povšešmé české dějiny právní, Praha 1901, s. 206 a n.
- 4) SÚA Praha – Patentenbuch 1748–1751, č. 178 tamže
- 5) SÚA Praha – Ptbuch. tamže
- 6) SÚA Praha – Ptbuch, tamže
- 7) tamže,
- 8) Sammlung der Gesetze, 1755–1759 3. sv. nro. 459, s. 340
- 9) Sammlung der Gesetze, 1755–1759 3. sv. nro. 450, s. 333
- 10) Sammlung der Gesetze, 1774–1776 sv. 7, č. 1681, s. 212
- 11) Sammlung der Gesetze, 1774–1776, tamže, též: S. Mareš, c. d., s. 111
- 12) Sammlung der Gesetze, 1777–1780 8. sv. č. 2062, s. 235
- 13) Anzeigen, c. d., s. 158–159: „Die wahre Klugheit und Menschenliebe fordert in diesem Falle den Gebrauch solcher Mittel, wodurch sowohl den Staate, als auch einen elenden Volke geholfen werden könnte, dass heist: man mus trachten, in so weit es nur möglich ist aus den Zigeunern Menschen und Christen zu bilden und darnach dieselben, als brauchbare Unterthanen im Lande zu behalten.“ (český překlad B. D.)
- 14) Anzeigen, c. d., s. 158–159: „Dieses fordert freylich Geduld, Mühe und Zeit die herrlichen Früchte aber und Folgen davon, müssen, auch bey der Nachwelt verehrungswürdig seyn.“
- 15) Anzeigen, c. d. tamže
- 16) Anzeigen, c. d., s. 158–159: „... Seit dem Jahre 1768 sind in Beziehung auf dieses Volk verschiedene Verordnungen kund gemacht worden im Lande, und die dahin abzielenden allerhöchsten Befehle an die Komitater ergangen. Es wurde ihnen verboten in Hütten oder Zelden zu wohnen im Lande hin unde her herumzustreichen, mit Pferden Handel zu treiben, Luder und Aas zu essen, und ihren besondern Wayda oder Richter vor sich zu haben. Auch sogar die Sprache und den Namen dieses Volks wollte man im Lande vertilgen und ausrotten.“
- 17) Srov. Joseph Benkő, Transylvanicae, Vindobona, 1778 I. §22, s. 73: „Zingaris qui auri loturam exercendam privilegiatos in Transylvania coerus obtinent, eadem quae ceteris auri lotoribus compentant quidem privilegia, ne tamen haec in odium minorum terrestrium covertant...“
– Begollegium pak dále potvrzené M. Terezií roku 1748 přijalo instrukce o jiných rýžovačích zlata, v nichž se praví: „Auri lotoribus cuiuscunque ordinis hominibus in alpiibus fluminibus et rivis non solum tridui spatio, sed quosque illis libuerit, professionem suam exercere integrum fit; neque per territorium Patronos vllatenus impediuntur secus ad Judicium montanicum deferendi, et ab hoc coercendi sunt. Reliquis autem Zingaris, coetibus praefatis, non insertis, exercitium auri loturae per absolutum et universum prohibitum sit.“ Srov. také: G. Grellmann, c. d., s. 77, Sulzer, c. d. II., s. 145, J. Föhertzeg, c. d., s. 271

- 26) SÚA Praha – Gubernium berounského krajského úřadu 12. XI. 1784, 1784–1785, Publ. C. I/1, také Publ. C. I/516, také Patentbuch 1784–1785 č. 962, též: V. Kalousek, c. d., s. 219
- 27) SÚA Praha – Patentbuch 1784–1785 č. 962, V. Kalousek, c. d., s. 219, s. Mareš, c. d., s. 178
- 28) SÚA Praha – Guber. dekrety z 28. 5. 1782, 18. II. 1797 a 28. XII. 1798 (Dekret z roku 1797 jedná o možném osídlení romských rodin na Moravě.)
- 29) Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Budapest 1893–1894, s. 169–170:
- 1-mo: In his quae ad fidem necessaria sunt semet erudiri curent, prolesque suas a teneris adhuc imbuant.
- 2-do: Nuditatem prolium quae possunt ratione tegant, nec per illorum nuditatem seu domi sive juxta vias publicas atque Plateas, transeuntibus abornandum praebant spectaculum.
- 3-tio: In suis habitaculis sexus diversitate observata, separationem instituant, ut gravissima mala dehinc anteveri possint.
- 4-to: Ecclesias frequentent, praesertim Dominicus et Festivis diebus, et et signa Christianae pietatis exhibeant, hinc.
- 5-to: Certis Antistitibus semet subjiciant, eorumque directioni actiones suas subjiciant. Relate vero ed socialis politorisque vitae modum haec adjecta sunt puncta.
- 1-mo: In victu, vestitu ac lingua, semet illi, cujus apud incolas loci quo degunt, usus est conforment; ab animalium pereuntium es absteineant, vestitum varium, et linguam propriam.
- 2-do: Pallia quae condendis rebus furtivis peropportuna sunt penitus deponant.
- 3-tio: Equis nulli Zingarorum (praeter Aurilotores ut licitum sit, sed et his.
- 4-to: Permutationes occasione nundinarum interdictae sint.
- 5-to: Pagorum Iudicibus serio imponatur, ne Zingaros otiosos esse sinant. Sed si Domesticum aut Dominalem laborem nullum habuerint, alienum pro mercede peragere cogantur.
- 6-to: Ruralibus praesertim laboribus assuefiant, hinc.
- 7-mo: Ubi fieri poterit, eo res dirigatur, ut Domini terrestres eosdem Zingaros recepturi, terras citam colendas illis assignent, Et
- 8-vo: Qui labores Campestres peragerent poemam corporalem subeant.
- 9-no: Exercitium opificii tunc tantum illis concedatur dum tempus non admittit ruri laborare, quod etiam ratione Musicarum intellectum esto.
- Etsi autem in ductu exaratarum a Parte Regii Gubernii aequae ac Inelyti Thesaurarius Ordinationum Conscripito horum Zingarorum rite peracta sit, sentiaque factae sint dispositiones, ut hi quoque ad certas et fixas habitationes praemissa modalitate revocentur, divagatione de unoloco ad alium isdem severe prohibeatur, observatum tamen est postea quoque Zingaros hos incertis laribus, quandoque sub praetextu auriloturae nonnunquam vero distrahendorum artefactorum, liberius de loco in locum circumvisse, haecque ratione salutare quavis de illorum ad certas Sedes reductione et meliori regulatione editas Ordinationes irritas redditas esse, hinc ad impediendam hanc noxiam divagandi libertatem Regium Gubernium medio Circularium sub 30. Julii A. 1787. Nro. 7551. (český překlad B. D.)
- 30) Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn..., s. 55:
- „Zingari non pridem ordinante Diva quondam Imperatrice Maria Theresia Ne-Rustici vocari caepti, quaque versum velut Babelicae Confusionis, et dispersionis indices diffusi Transylvaniam quoque Aracearum instar perreptabant erantque alii illorum Domigenae qui tam in Pagis, et cumprimis quidem in Civitatibus, et Oppidorum sterquilinis sive Locis ignobilioribus Tuguria incolebant, et perpetua maleorum tunsione Vulcanum circumscidentes non male fabros imitando, multi symphonico agendo vitam sustentabant, alii tentoricolae vocitati, sive quibus sub Papiionibus degere, et sub umbra portatiliu Domorum aestivalium e rarioris texturae panno confici solitarum. aut ad Inocudem desudare,

- 18) Ignaz von Born, Briefe über Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober und Nieder-Hungarn, Frankfurt u. Leipzig 1774, s. 128–134
- 19) Týž, c. d., s. 134: „Die Goldwäscher sind, ausser den Wallachen, welche an den Flüssen wohnen, meisten Zigeuner. Man mus die Siebenbürgischen Zigeuner keineswegs mit denen in Hungarn vergleichen, die ein müßiges faules Volk sind, da im Gegentheil diese alle sich zu beschäftigen und zu nähren wissen.“
- 20) Týž, c. d. tamž: „Ein Theil dienet meinen Landsleuten, statt der Spielleute, in ihren Wirtshäusern und bey ihren Festen; ein andrer treibt die Schmie- und Schlosser-Arbeit, handelt mit Vieh und Pferden, und der größte Theil beschäftigt sich mit der Goldwäscherrey.“ (český překlad B. D.)
- V Uhrách, odvedli tito rýžovači zlatu jen v oblasti Beregh, Szathmár a král. města Raábu, ještě roku 1782 do válečné pokladny 15 978 florenů a do domestikální 5 617 fl. – Rovněž je pozoruhodné, že při soupisu tzv. Josefského katastru, bylo v r. 1782 v kraji Temesvár, Torontál a Krašova zaznamenáno na 77 a půl zemědělských romských usedlostí. Srov. Martin von Schvantner, Statistik des Königreichs Ungern Pez 1809 I., s. 149–156
- Breslauer Sammlung von Natur und Medizinn, Budyssin 1726, Artic. 7., Relatio XXX., s. 69: „Findet man in Ungarn fast bey allen Dörffern und Städten, wo sie ihre Hütten vor den Thoren und ausserhalb den Dörffern aufgeschlagen haben, und darinn mit Weib un Kind wohnen; werden von den Einwohnern geduldet, bekennen sich meistens zu dem Catholischen Glauben, nähren sich mit Schmiede-Arbeit, daher man von ihnen in Ungarn ein Schprichwort hat: „So viel Zigeuner, so viel Schmiede!“ Srov. též: G. Grellmann, c. d., s. 81
- 21) Fr. Griseřlini, Versuch einer polit und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banaats (in Briefen) Wien 1780, s. 197–212
- 22) Fr. Joseph Sulzer Geschichte des transalpinischen Daciens, Wien 1781–1782 I. – III. (II., s. 136–147)
- 23) Fr. Griseřlini, c. d., s. 207: „...ich selbst habe einen Zigeuner zwei Hufeisen in wenigen Minuten schmieden gesehen.“
- „Andere verfertigen in ihren Hütten Ringe, Ohrgelänge, Haken, Halsketten und andere Kleinwaaren aus Zinn oder versilberten Messingblech, mit denen die armen Walachinen ihre Schönheit nicht wenig zu erheben glauben.“
- 24) Allergnädigt — privilegierte Anzeigen aus sämmtlich kaiserl.-königl. Erbländern, Wien 1775–1776 — Zde například vycházely články na s. 160–168: „von dem heutigen Zustande, sonderbaren Sitten und Lebensart,“ na s. 175–182 „Von den verschiedenen Namen und Benennungen der Zigeuner überhaupt,“ na s. 187–232: „Muthmassungen von dem Ursprung und dem rechten Vaterlande der Zigeuner,“ na s. 236–240 „Von der Erziehung der Zigeuner“ atd.
- 25) Janos Bornevnięza, Cigány nyevrűl, Pest 1853
- Anzeigen, 1776, s. 23, srov též: Paulus Bereszászi, Über die Aehnlichkeit der Ungarischen Sprache mit den Morgenlaendischen Leipzig 1796, s. 2 a 78, též: Gustav Freytag, Über Geschichte und Sprache der Zigeuner. Grenzboten 1852, II. sv., s. 12, též: Hans von Wolf, „Die Zigeuner an der Donau“, Gartenlaube 1863, s. 730, též: Zigeuner-Musik, Gartenlaube 1869, s. 299, Fr. Liszt, Des Bohémien's et de leur musique en Hongrie. Leipzig 1881, s. 444
- Význam romské hudby dokládají další historická fakta: v Kájoni kodexu z roku 1639 je zaznamenána romská píseň i s notovým materiálem, roku 1599 v Karlovicích ve Valašském knížectví doprovázeli vévodu Michala na knížecí stolec; a roku 1550 připomíná Tinódy Demeτρια Kármana, jemuž prý se nemohli vyrovnat ostami romští hudebníci. (Srov. Fr. Liszt, c. d., s. 441–444) též: Ethnographia, roč. 66 r. 1955, Budapest, s. 482–485

aut facere toro fusos, Cochleraria, et excavare pelvim, vel aptare Cribrum Frumentarium, vel demique cantu Fidum diram fanem pelleri proprium fuit.

Erant etiam complures horum, quid ad Ripas Fluviorum, aurivehorum delabendo fulvam auri arenam legendo, unde aurileguli dicitur sustendae Vitae adminicula quaesitabant. In more his omnibus positum erat, in serum autumnum Tentoria observare, tum vero defossam in Terra Domunculam aliquot palis, et stamine tectam, ad cuius Fores equus aestivae Domus e loco in locum...

—, vector indefessus sub nubiliario stramento, fimoque obsepto stabulatur, icolere, at hanc primo vere libertorium Hospitiorum desiderio deserere. (český překlad B. D.)

(Tyto prameny jsou uloženy v Zemském archivu v Budapešti pod č. 201–1795). Stov. Anton Herrmann, Dokumente zur Geschichte der Zigeuner, Ethnolog. Mitteilungen aus Ungarn, 1893–1894, s. 55, 114, 168, 210, 221.

HOSPODÁŘSKO-SPOLEČENSKÝ VÝVOJ ROMŮ NA JIŽNÍ MORAVĚ

Na Moravě, zvláště v jižní části, nacházeli Romové již od raného feudalismu daleko příhodnější životní podmínky než kdekoliv jinde u nás. Morava svým zemským zřízením, markrabstvím, vzdálená od centrálních úřadů a centra monarchie, skýtala zvláště na venkově stále široké možnosti k obživě romských kovářů na různých feudálních panstvích. Již od XVII. století, ne-li ještě dříve, je doložena existence Romů na některých panstvích, jak čteme ze záznamů v „sirotčích registrech“ hodonínského panství z let 1623–1657:

„Pekařství se učí s vůlí vrchostní Jan Daniel.“¹⁾ Podle některých zpráv údajně starší předek z knížecí rodiny Lichtenštejnů měl prý si z křížáckých válek přivést jako služebníky právě Romy, aby je usadil na svá panství Lednice a Oslavany na počátku XIII. století.²⁾

Dobrého sociálního postavení dosáhli romští kováři na panstvích hrabat z Kounic a knížat z Lichtenštejnu na jižní Moravě, a to na Uherskobrodsku a Ostrožsku. Uherskobrodské panství, sahající na severu až k Brnu, na jihu až k hranicím Uher, uvítalo podobně jako na jiných panstvích po třicetileté válce i romské kováře. V důsledku nedostatku poddaných nemohly se totiž četné polozičené vesnice za války znovu obnovovat a vyvíjet. Na obnovu hospodářství bylo proto potřeba každé pracovní síly.

Z úředních archivních pramenů můžeme poznat, jak se v průběhu několika staletí, tedy od XVII. věku až do nedávné doby, utvářely životní osudy Romů a jak se stabilizovaly poměrně dobré sociální i kulturní podmínky romských kovářů v této oblasti. Tyto krajiny, jižní Morava a západní Slovensko, příliš často trpěly nájezdy uherských vojsk již od dob Matyášových, které pokračovaly útoky Bočkaje, Thökölyho až po výpady kuruců Fr. Rákocziho. Zajisté po takových nájezdech zavládla zejména na západním Slovensku bída, hlad a samozřejmě i nedostatek možností k uplatnění toho či onoho řemesla. V důsledku toho často poddaní od svých vrchností zbláhali. Zatímco starší rodiny romských kovářů se těšily přízni své vrchnosti, přicházeli z uherské strany na panství uherskobrodské ti, kteří svým způsobem života i zevnějškem budili u obyvatelstva podiv.³⁾

V důsledku mnohých a opakovaných patentů a mandátů proti Romům na počátku osmnáctého století a pod tlakem císařských úřadů vznikaly pochopi-

Ině i obavy pánů o osud jejich romských poddaných. S těmito obavami se utně obrátil purkmistr a rada města Uherského Brodu na hejtmana hradišského kraje s dotazem, jak se má vrchnost zachovat v „případě jistého Cikána špána Daniela, žijícího přes 30 let na předměstí města na panství uherskobrodském, kde podle svědectví se svojí rodinou, ženou a dětmi takřka zdo-
acněl.“⁴

Purkmistr ve svém listu — jehož fotokopii přikládáme — oznamuje: „Stále v každé době se dobře choval a ani v nejmenším žádný proti němu nemůže vznést jediné stížnosti.“⁵ Purkmistr pak dále sděluje: „Mý nyní maje cikánou rodinu u sebe, žádný z nadřízených lidí jej nepodporoval, nýbrž ruční vřavskou práci se živí. Dáno v Uherském Brodě dne 11. ledna roku 1718.“⁶ Po roce odpovídal krajský hejtman i královský místodržitelství v Brně tem, že „řečený Cikán Štěpán Daniel, ježto před třiceti lety se zbavil kánského způsobu života a během této doby se dobře choval, nemá být dným způsobem pokládán za Cikána, ale za takového, který se zbavil kánského způsobu života. Má být prostě nadále tolerován.“⁷ Z toho můžeme vodit závěr, že feudální společnost oné doby nutně musela rozeznávat tři uhly Romů. První skupinu tvořili ti, kteří se povětivě živilí kovářským meslem v rámci poddanského vztahu ke své vrchnosti a vlastně nebyli jistým úsobem pokládáni ani za Cikány. Druhá, polousedlá skupina putovala za svým živobytím z kraje do kraje. Třetí skupinou byly menší či větší tlupy meckých, uherských nebo i českých Romů, které podléhaly zvůli kruté zkeuce. V případech, kdy se poddaní Romové řádně nechovali a neživilí kovářskou prací a nejevili známky křesťanského života a toulali se, mohli t kdýkoli vydání pod pravomoc císařských patentů, a tedy pod pravomoc delního práva.

Tak například se nám z Brna zachovalo nařízení císaře Leopolda I. z roku 1701. Císař v něm přikazuje prohlásit skupinu, která se zde znovu objevila, za ance.⁸ Z této zprávy vysvítá, že zemský sněm zaujal v tomto případě jiné novisko. Na rozdíl od císařských soudů odsoudil sedm cikánských mužů i opus publicum,⁹ tedy k vykonávání veřejných prací na hradbách Špil- rku. Ženy s dětmi měly být propuštěny, avšak kdyby se opět vrátily, měly také přinuceny k práci na Špilberku, trvajícím až do svátku svatého Michala. enší děti měly být poslány do špitálu.“¹⁰

Hrabě Maximilian Ulrich z Kounic jako zemský hejtman a tajný rada mory Svaté říše římské vydal v Brně velmi důležitou listinu určenou urtinovi Danielovi, opravnující ho k provozování kovářského řemesla nejen

na Uherskobrodsku, ale i po celém Markrabství moravském. Listina svědčí mimo jiného o tom, jak velké důvěře se těšili romští kováři u své vrchnosti. Dokazuje, že hrabě i hraběnka Kounicovi měli k Romům ten nejlepší a nejpřímnější vztah, že se jim snažili vycházet ve všem vsřífc. Hrabě, zřejmě veden snahou zajistit i nově příchozím Romům slušnou obživu i oblečení, vydal Martinu Danielovi významné doporučení, z něhož zde vyjímáme to nejpodstatnější: „Známo tímto činíme, jak mne můj uherskobrodský poddaný prosbou požádal, aby mohl se svojí ženou Marinou, svými dětmi, šesti syny, jmenovitě Filipem, Janem, Jiřím, Adamem, tchyní a bratry prostředkem vyučeného kovářského řemesla své živobytí opatřovati, nejen na mém panství uherskobrodském, nýbrž dále v celém Markrabství moravském, vyjímám tímto mého poddaného z nejmilostivějších současných císařských generálií.“¹¹

Jsouc však mi dobře známy následky, ujistil mne Martin, že v žádném případě se nebude potulovat. Jak jsem celou rodinu opatřil svolením vrchnosti, tak také jednomu každému, vyšším i nižším stavovským osobám „de meliori recomendir wollen“ je k lepšímu doporučujeme. Budou-li však zadřizeni pro nepřislušné chování a cikánské oblečení, nemají být pokládáni za mé poddané, nýbrž za rovnocenné s těmi Cikány, kteří podléhají patentům. Dáno v Brně dne 15. června roku 1736.“

Z uvedeného textu vyplývá, že Romové nebyli nuceni k práci na polích, neboť vrchnosti dobře věděly, že z nich nebudou žádní rolníci, jak se o to neúspěšně snažily císařské úřady za vlády Marie Terezie a Josefa II. Tím ovšem nechceme popřít fakta, že by vůbec nepomáhali poddaným rolníkům, a rovněž existenci romských rolníků v Sedmíhradsku v té době.¹² Vrchnosti je nechaly, aby se vylučně věnovali svému řemeslu. Vždyť kovářské řemeslo bylo v té době mezi Romy tak rozšířené, že se ujalo přísloví: „Wie viel Zigeuner, so viel Schmieder!“¹³ (Kolik Cikánů, tolik kovářů!). Často se vyslovuje podiv nad tím, jak Romové mohli s tak jednoduchými nástroji vůbec zpracovávat železo. Nemáme dosud ucelený přehled o tom, co všechno svýma šikovnými rukama dovedli ukovávat. Ještě dnes však udivují svojí kvalitní ruční prací a množství druhů výrobků. Z pramenů se dozvídáme, že vyko- vávali řetízky malé i velké, trafaže, tj. trojnožky, nebozezy, grumle, nože pro vinaře, velké řetězy, tzv. hamovničky pro dřeváře, tj. radlice pro zemědělce, hřebíčky, kramle, panty i zámky na vrata, šindelové hřebíčky, visací háky a hřeby i obruce na kola a samozřejmě i podkovy a podkúvky na čizmy.¹⁴

Všimněme si zvláště na venkov velmi rozšířeného a oblíbeného hudebního, chordofonního nástroje zvaného *grumle*. Tento hudební nástroj a znalost jeho výroby si nejpravděpodobněji Romové přinesli z Indie — jak potvrzují i prameny.¹⁵⁾

Na venkově, pokud tam ještě nebyla průmyslová výroba, byla práce Romů pro obyvatelstvo velmi potřebná. Na Valašsku se ještě nedávno na stavbu střech s oblibou používaly šindelové hřebky, které vyrobili romští kováři. A že uměli zpracovávat nejen železo, ale i všechny kovy, jsme uvedli v předcházejících kapitolách.

Proto se Romové na Moravě raději přidržovali svých vrchností, aby nebyli tak pronásledováni. Neuplynul ani celý rok po vydání onoho tak důležitého doporučení, když byla celá skupina Martina kováře zadržena na panství pozlovickém. Patrně bezprostřední příčinou jejího zadržení bylo „nemravné vystoupení a hádání z ruky šesti žen“, údajně pocházejících z uherskobrodského panství, na náměstí v Kroměříži. Podle očitých svědků působily romské ženy velké pohoršení přihlížejících měšťanů svým „Scandalösen Wahrsagen“,¹⁶⁾ což mělo za následek zadržení a kromě odebrání veškerých atestací i uvěznění.

Z výslechu Martina kováře, vajdy cikánského, ze dne 21. června roku 1737 vyjímáme:

Intarrogativa—otázky:

1. Martine, ty jsi v tvém prvním examinu se přiznal, že jsi poddaný pánu hraběti Kounicovi, rozený však na uherský straně, na panství zoborském, poněvadž ale se to nesrovnává, pověz tedy jakým způsobem jsi ty do poddanství na hraběte z Kounic a kdy přišel?

Responsoria—odpovědi:

Nejprve jsme byli poddaní pánu hraběti Zoborovi na panství šaštínském a jsme až posavad všichni jemu poddaní, po smrti, ale jeho poněvadž naši přátelé na panství uherskobrodském se zdržovali, protož jsme se k nim táhli a s nima náš obchod vedli.

2. Na ten způsob se poznává že jste z panství šaštínského odešli?

Zachovej Pán Bůh všemohoucí, neutekli jsme.

3. Proč pak nyní povídáš, že jste pánu hraběti Kounicovi poddaní a v prvním examinu jsi se vyznal, že jste jeho poddaní?

Proto jsem povídal, že jsme poddaní, poněvadž jsme se tam s našimi přátelami našim řemeslem živili.¹⁷⁾

4. Jak dlouho jste se tam na panství uherskobrodském zdržovali?

Na panství uherskobrodském na Zálesí, na Podluží a sem a tam na patnácte let a nyní zde dole v Moravě dvě léta se zdržujeme.

5. Poněvadž jsi na uherské straně rozený, pověz, jsi-li Uher aneb Cikán?

Uher nejsem, ale Cikán.

6. Ty jsi se sám taky vyznal, že cikánský vajda, oznať tehdy, co jest to vajda a kdo tebe za takového volil?

Nebožtík pan hrabě Zobor mně za vajdu, to jest za hejtmana cikánského ustanovil a Cikáni mně za takového zvolili.

7. Tobě povědomo bude, že vedle nejmilostivějšího mandátu Jeho jasnosti císařský žádny Cikán pod hrdla ztracení zde na Moravě se ukázati a smejkati nemají?

Jest mně povědomo, ale já jsem se domníval, že se to nejmilostivější poručení těch, kteří kradnú a obírají, a ne těch, kteří se poctivě živějí, dotejče.

Podobných výsledků najdeme ve fondech moravského gubernia a starého místodržitelství mnoho. Jedno je jim však společné, feudální justice od poloviny XVIII. století nemohla zabránit stále sílícímu tlaku změn v názorech na Romy.

Hrabě z Kounic sice až po opakovaných stížnostech krajských hejtmanů vydal dne 28. září roku 1747 přísný rozkaz, aby všichni Cikáni byli z jeho panství vyhnáni, ale hluboké kořeny tradičního kladného vztahu této hraběcí

rodiny k Romům tím nebyly přetrženy. Potvrzují to prameny téměř po celá dvě století. Z roku 1747 se nám zachovala také zpráva o kulturní a osvětové činnosti Romů na Moravě. Nepřímou se dovídáme, že Romové hráli loutkové divadlo.¹⁸⁾ Na dotaz soudce, které komedie hráli, uvedli, že hráli svatého Jana Křtitele, Herodesa, Ferdinanda a Isabellu a Dva bratry. Není bez zajímavosti, že romské loutkové divadlo můžeme sledovat po celé epochy. Ze čtyřicátých let následují po sobě v hojném počtu listiny, jimž se říká „atestace“. Byla to potvrzení o tom, že romští kováři konali své řemeslo dobře, dobře se také chovali a že se na ně nevyškylta nějaká stížnost. Taková potvrzení navazovala na další pracovní přležitosti. Dokládají to četné atestace romských kovářů zadržovaných na různých panstvích.

Tak např. purkmistr města Opavy dal Františku Richterovi dne 11. května r. 1744 potvrzení o obchodování a léčení koní.¹⁹⁾ Podobným způsobem dává i rychtář, purkmistr a koňšelé Slušovic, v tomto běžícím roku „attestatum“ Antonínu Danielovi, poddanému hraběte z Kounic, že jmenovitě „hrubé i malé řetázky, nebozizy, nové i staré zámký dělal a poopravoval“.²⁰⁾ Na panství klášterským v „dědině Říše se jest dobře choval Frantz Wayda se svými lidmi“ (5. srpna 1754).²¹⁾ Avšak krajský olomoucký hejtmán Carl Gottfried, svobodný pán z Allenštejnů přikázal tuto skupinu zadržet, všechny atestace odebrat a poslat reprezentaci a komoře do Brna. Olomoucký hejtmán ve své zprávě do Brna sděloval, že tato „banda“ sestávající z 47 osob měla 9 koní a prý večer o 9 hod. se brala do kláštera hradišského panství.

Padesátá a šedesátá léta XVII. století byla ve znamení klesající účinnosti dlouholecných perzekučních opatření proti „cikánské sběři“, jak nazývala potulné skupiny Romů feudální justice. Krajský hejtmán stále ještě tu a tam věnovali část svých úředních povinností boji proti toulajícím se Romům. Příkazovali Romy vyhánět a posílat šupem tam, odkud přišli. Některé obce dokonce dávaly potulným Romům i výpalné, aby se tam již nikdy nevraceli. Objevovali se různí kramáři, zelináři, olejáři a mastickáři, prodávající ovocných šťáv, dále sklenáři i činaři, kteří fušovali do řemesla domácím cechovním cinařům. Moravou i Čechami ovšem projížděli i různí kejkliři, provazolezci i medvědáři a handlíři s koňmi.

Císařské úřady, navazující na dobré zkušenosti s Romy u hraběte z Kounic a kněžete z Lichtejstejna i hrabat Rottalů, přidělily těmto panstvím k usídlení 25 romských rodin. Každé rodině bylo poskytnuto kus pole, hospodářství i s inventářem a chalupou. Císařovna totiž poručila, aby se Romové věnovali zemědělství. V Šumicích a Bánově bylo takto rozděleno mezi rodinami

Danielů, Ištvánů a Malíků po půl až čtvrt lánu pozemků, které měli Romové obdělávat se všemi právy a povinnostmi poddaných včetně robot a daní. Kníže z Lichtenštejnů a hrabě z Kounic dali dokonce na základě zákonů Marie Terezie a Josefa II. (Opinio de Domiciliatione et Regulatione Natione Zingarorum z let 1782–1784) přestavět ve Slavkově na bydlení pro tyto rodiny ovčí stáj (viz arch. nárys — plán budovy na obr. 36).

Do společenských reforem týkajících se Romů v oblasti školské se výraznou měrou zapojila katolická církev. Církevním úřadům byla svěřena veškerá starost o školní výchovu romských dětí. Velmi kladně hodnotil olomoucký diecézní úřad vliv statků a hospodářství uherskobrodské vrchnosti na zcivilizování tamějších Romů. Zvláštním přípisem se konsistoř obrátila na panství, aby dbalo na křesťanskou výchovu a aby děti byly vedeny k mravnému životu a užitečným pracím.²²⁾

Děkanské úřady dostávaly veškeré pokyny a instrukce, jak mají jednotlivě famosty podávat čtvrtletní zprávy o výuce romských dětí, o šíření křesťanské nauky a vůbec o křesťanství mezi usazenými Romy. Tak se podařilo zachovat mnoho zpráv z konce XVIII. a první poloviny XIX. století. Zvláště čile si počínalo děkanství Pozlovice v letech 1835–1862. Tento úřad informoval nadřízené úřady o tom, že v roce 1848 se podařilo vlivem autorit statků překazit ponulování romských dětí, které začaly chodit do školy. Podobnou zprávu zaslal děkanství i slavičinský farář. Zajímavé zprávy došly také od farního úřadu v Tišnově a Jablunkově, Těšíně i z dalších míst.

Jak je vidět, drobní učitelé a kněží vykonali na poli výchovy romských dětí velký kus záslužné práce. Daleko víc než obecni a krajské úřady, které plnily jen funkci jakéhosi dohlížitele a kontrolora v této oblasti.

V druhé polovině minulého století se na Hornácko přistěhovala i rodina Kubíků, jedna z nejvýznamnějších hudebně založených romských rodin, která zapustila hluboké kořeny do nejkrásnějšího národopisného regionu. Jeden z ní, Jožka Kubík, byl neobyčejně inteligentní a skromný člověk; jeho život se podobal životu každého poctivě pracujícího Roma, ale Jožka Kubík byl zvláštní romskou osobností v tom nejlepší smyslu slova.

Vyrůstal ve Velké nad Velíčkou, kde žil a také zemřel. Šlil se dokonale s domácím prostředím rázovitého, pracovitého lidu, který měl hudbu ve velké oblibě. Široko daleko hrával s tamějšími lidovými muzikami, zpočátku hlavně se starým Trnem. Později sám převzal vedení jako primás velické muziky. Přítelem mu byl spisovatel Matuš Beňa, který o něm napsal také pěknou knížku Cikáni, vydanou v Brně r. 1922. Při jeho muzice se dobře bavili i jeho

přátelě-malří Jožka Úprka, Cyril Mandel a Antoš Frolka i mnozí významní spisovatelé.

Na Luhačovicke přišli Romové také hromadně v polovině minulého století, přivedl si je tam hrabě Serényi. Zde žili Herákové, Mourkové, Ištváni, Malíkové a další rodiny. Snad nikdo tak neuměl narazit podkůvky na čizmy, tzv. úkladové boty, jako romští kováři; na výročních trzích sedávali na kraji na zemi se svými nástroji. Pěkně o nich vypráví významný moravský národopisný badatel Antonín Václavík, který uvádí i lidové písně: „Cigáne, Cigáne, udělej ně grumle, budu si grumlovat na kopečku, v humně“ a „Zahrajte, brnkejte na cigánské grumle, nech ně můj syneček na klíně nebrumle.“

Prof. Václavík rovněž zaznamenal starou romskou vánoční koledu „Doma, jiste doma, můj pane gazda...“ (Jen malá chybička se mu vloudila do textu: místo šlupka cibulová má být čapka sobolová.)

Poznámky

- 1) Metoděj Zemek a Alena Zimáková a autorský kolektiv: Hodonín — minulost a socialistická přítomnost města. Nakl. Blok Brno 1979, s. 119
- 2) Rukopis Cikáni Rudolfa Daniela
- 3) Státní oblastní archiv Brno — MG. B-14/4561/124
- 4) SOA Brno
- 5) Wir Bürgermeister und Rath der Stadt Ungarisch Brod attestiren hiemit — Wie das ein gewisser Zigeuner Nahmens „stephany, nicht nuhr über die dreisig Jahre sich beysständig bey der hiesiger Stadt und Vorstadt aufhalten thuet, sondern auch Weib, Kinder so auf der Herschaft, und sonsten Verthey-mathret seynd erzeiget, ansonsten aber sich zu jederzeith der massen wohl verhalten, das niemathens einige klage wieder ihn unerkant.
- Wir nuhr dieser Mann sambt bey sich haben, den Familia der Zigeiner haben von Obriserth Leitith nicht machgeret, sondern durch allerhands Schmit-Arbeit seyn nahrung süchet, also haben auch solches mit hiebey gedruckten Unserm Stadt — In. beybringen., Ung. Brod. 14. Januarii 1718.“ (český překlad B. D.)
- 6) SOA Brno — dtto
- 7) SOA Brno — dtto
- 8) SOA Brno — dtto
- 9) SOA Brno — dtto
- 10) SOA Brno — dtto
- 11) SOA Brno — dtto
- 12) SOA Brno — dtto
- 13) SOA Brno — dtto
- 14) SOA Brno — dtto
- 15) SOA Brno — dtto
- 16) SOA Brno — dtto
- 17) SOA Brno — dtto
- 18) Jaromír Čelakovský, Pověsčné české dějiny právní, Praha 1901, s. 206

- 17) Antonín Václavík, Luhačovické zálesí, Luhačovice 1930, s. 552
- 18) SOA Brno
- 19) SOA Brno
- 20) SOA Brno
- 21) SOA Brno
- 22) SOA Brno
- 23) A. Václavík c. d., s. 582 n.